

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни «Психологія та педагогіка»
для студентів II курсу всіх спеціальностей
всіх форм навчання

ОДЕСА ОДЕУ 2010

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни «Психологія та педагогіка»
для студентів II курсу всіх спеціальностей
всіх форм навчання

Затверджено на
засіданні кафедри
мовної та психолого-
педагогічної підготовки
Протокол № 5
від 15 січня 2010 р.

ОДЕСА ОДЕУ 2010

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Тема 1. Вступ до психології.....	6
Тема 2. Склад і структура особистості.....	24
Тема 3. Активність. Свідомість. Самосвідомість. Я-концепція.....	31
Тема 4. Розвиток особистості.....	39
Тема 5. Індивідуально-психологічні властивості особистості. Темперамент.....	81
Тема 6. Соціально-психологічна характеристика особистості. Характер.....	90
Тема 7. Когнітивні процеси. Відчуття. Сприймання. Увага.....	49
Тема 8. Когнітивні процеси. Пам'ять.....	57
Тема 9. Когнітивні процеси. Мислення. Уява.....	63
Тема 10. Емоційно-вольова сфера особистості.....	74

ВСТУП

Основне завдання «Конспекту лекцій з дисципліни «Психологія та педагогіка» для студентів II курсу всіх спеціальностей всіх форм навчання» – суттєво доповнити підручники з цієї дисципліни, надати допомогу студентам у самостійній роботі над засвоєнням змісту дисциплін «Психологія і педагогіка», «Основи психології».

У «Конспекті лекцій» відповідно до чинної програми подано значну частину тем з психології у вигляді опорних конспектів лекцій, таблиць і схем, висвітлено зміст 10 основних тем інтегрованого курсу. Вони охоплюють значну частину проблем сучасної психологічної науки, розкривають її теоретичні положення (ключові поняття) і скеровують студентів згідно з планом кожної лекції на вивчення опорних конспектів та рекомендованої літератури, самостійну науково-дослідну роботу, підготовку до детального обговорення основних проблем сучасної психології, поглиблення, закріплення і систематизацію знань.

Психологія завжди відігравала важливу роль у пізнанні феномену людини. Вона виникла в результаті пошуку відповідей на запитання про природу психічного. За останні роки вітчизняна наукова література поповнилася багатьма виданнями з психологічної науки, які дають відповіді на важливі запитання.

Сучасна зарубіжна і вітчизняна психологія являє собою досить розгалужену систему наукових дисциплін, які розкривають історію її становлення та розвитку, відокремлення психологічних знань різноманітних галузей, що взаємодіють між собою і з різних боків вивчають феномен людини як соціоприродну, космопланетарну цілісність в єдності її природних і соціальних властивостей. Розвиваючи нове мислення про взаємопов'язаний і взаємодіючий єдиний світ, учені доходять висновку про те, що сучасний світ – це світ цілісної людини, і вивчають її феномен всебічно. У сучасній економіці під впливом процесів глобалізації, інтелектуалізації та індивідуалізації праці,

перетворення людського капіталу на домінанту економічного і соціального розвитку активно використовується надбання світової психологічної науки.

Психологія – особлива галузь знань, що виділилася в самостійну наукову дисципліну в середині XIX ст. Бурхливий розвиток психологічної науки протягом XX – на початку XXI ст. став поштовхом до формування нових методологічних підходів до дослідження феномену людини, її психіки, свідомості, властивостей та особливостей розвитку творчої особистості, поведінки людей у процесі життя та різнобічної діяльності.

Серед сотні наукових галузей психології широкого визнання набули такі складові частини сучасної психологічної науки: загальна психологія, психологія особистості, вікова психологія, геронтопсихологія, психологія аномального розвитку, психологія творчості, диференціальна психологія, психофізіологія, соціальна психологія, когнітивна психологія, політична психологія, гуманістична психологія, медична психологія, інженерна психологія, психологія спорту, психолінгвістика, юридична психологія, педагогічна психологія та ін.

Поглиблене розуміння природи суб'єкта економічної діяльності сприяло розвитку зв'язків і взаємодій економічної та психологічної наук. Особлива увага студентів і аспірантів звертається нині на вивчення таких нових галузей психології, як економічна психологія, психологія менеджменту, психологія трудової діяльності, психологія підприємництва, психологія реклами, психологія педагогічного менеджменту тощо. Однак усі ці галузі психологічних знань спираються на загальну психологію, внесок визначних зарубіжних та вітчизняних психологів у вивчення феномену людини, процесів активного відображення нею об'єктивної дійсності, дослідження духовного життя людини, її свідомості та детермінант поведінки в різних ситуаціях і видах життєдіяльності. Саме тому важливою для студентів і аспірантів є загальна психологія, якій ми й відводимо особливе місце в лекційному курсі «Психологія і педагогіка».

До кожного опорного конспекту лекції є план, наводяться ключові поняття та основні теоретичні положення, запитання і завдання для контролю знань та засвоєння програмового лекційного матеріалу. До опорного конспекту радимо звертатися перед підготовкою до практичних занять, ПМК та підсумкового контролю знань, у процесі СРС та НДРС.

Після самостійного засвоєння матеріалу конспектів лекцій з психології студенти зможуть використовувати психолого-педагогічні знання, вміння і навички в різних ситуаціях спілкування та зможуть враховувати індивідуальні відмінності людей у житті й майбутній професійній діяльності, гуманних стосунках з іншими людьми, оволодіють навичками та вміннями професійного самовдосконалення, самостійного пошуку відповідей на ті проблеми, які прийдеться розв'язувати у майбутньому.

ТЕМА 1

ВСТУП ДО ПСИХОЛОГІЇ

План

1. Предмет і завдання психології.
2. Джерела психологічних знань.
3. Основні етапи розвитку психології як науки.
4. Принципи сучасної психології.
5. Методи наукової психології.

1. Предмет і завдання психології

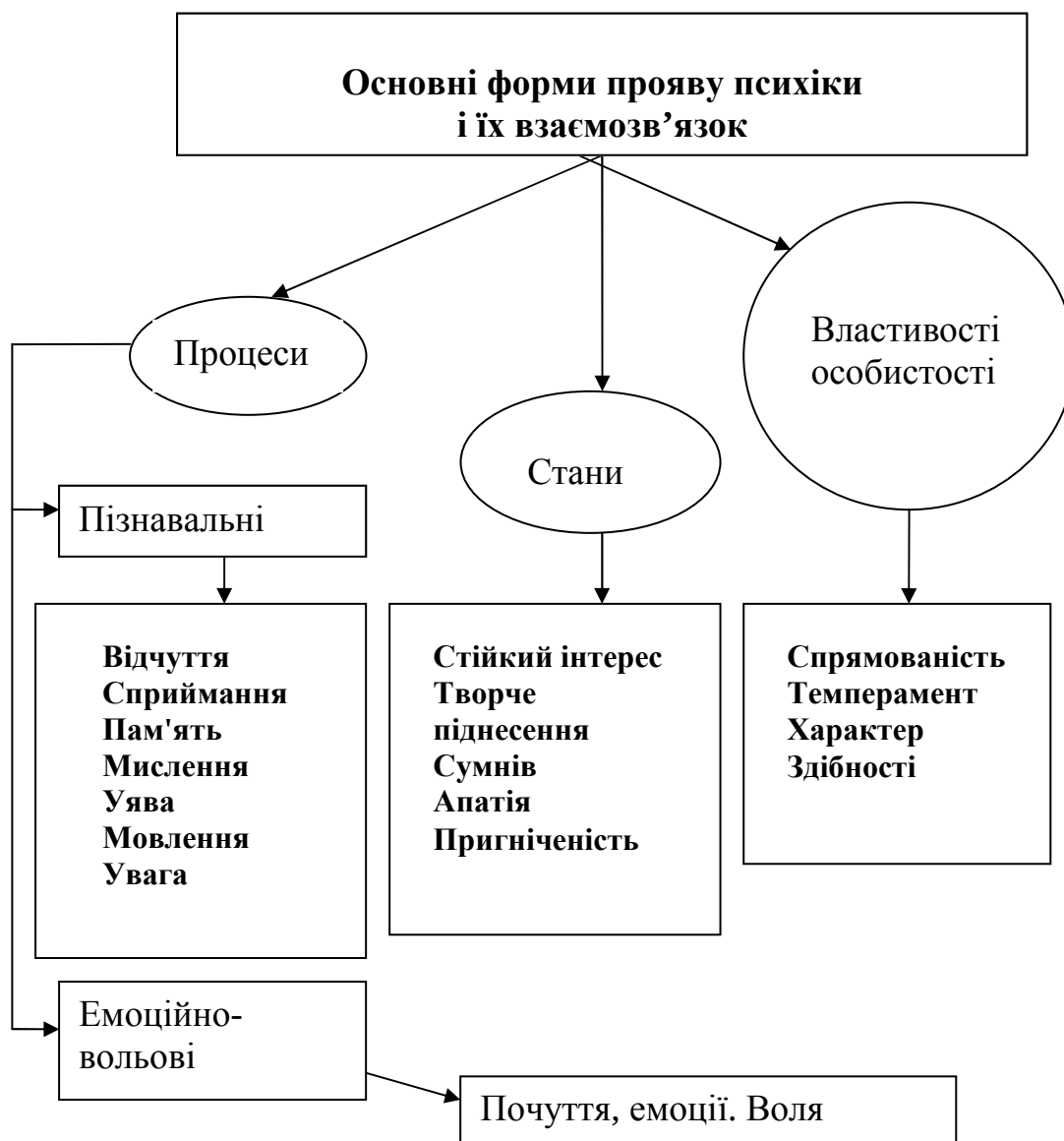
Термін **психологія** походить від грецьк. *psyche* – душа і *logos* – слово, вчення, що означає «наука про душу». Сучасна психологія – це наука про закономірності та механізми виникнення, розвитку і функціонування психіки як особливої форми життєдіяльності.

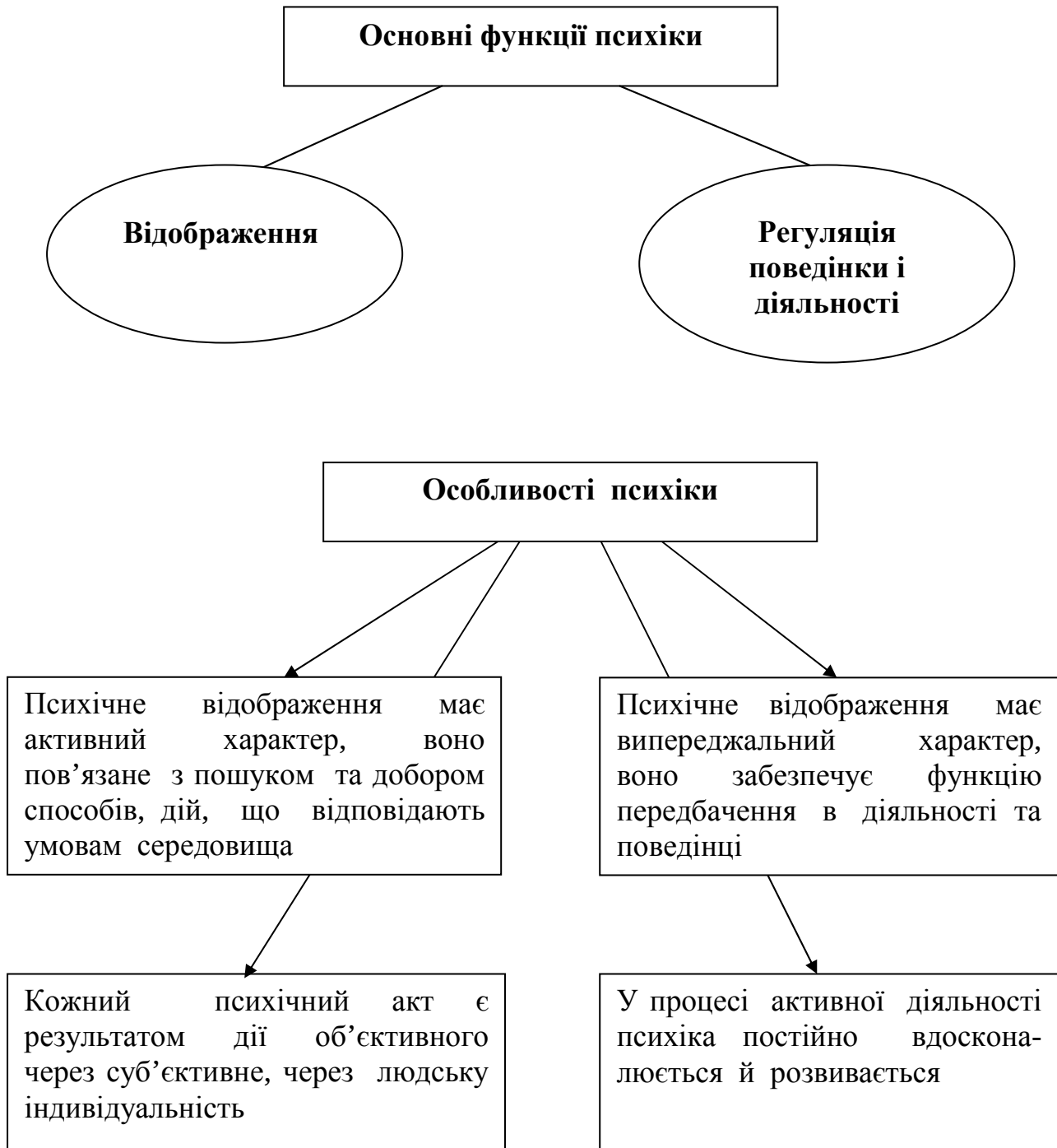
Предметом психології є закономірності розвитку і проявів психічних явищ, фактів та механізмів.

Психічні явища – це своєрідні суб'єктивні переживання, суб'єктивні образи відображуваних у свідомості явищ реальної дійсності, це внутрішній світ людини в усій його повноті й різноманітності.

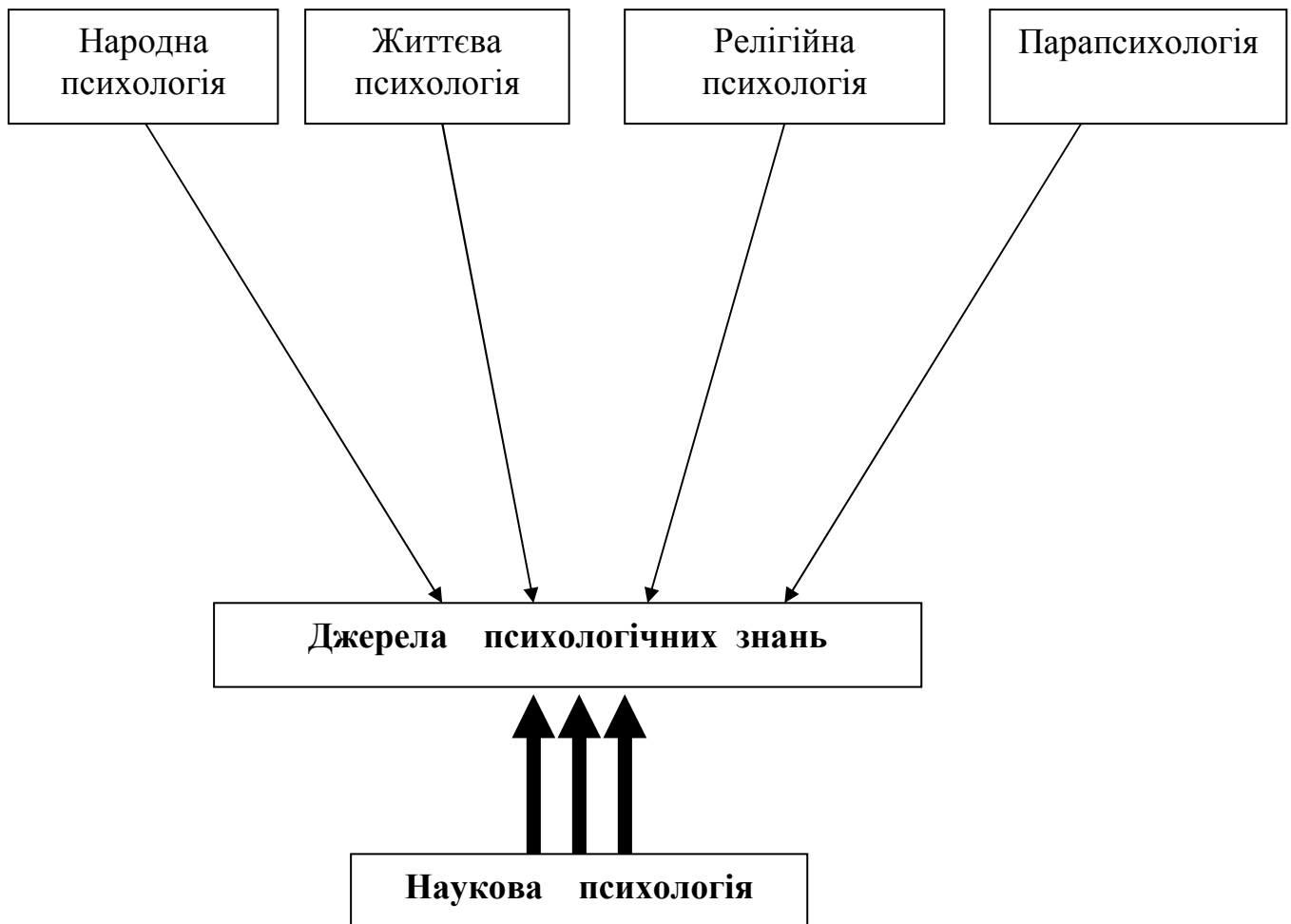
Психічне життя людини охоплює її **пізнавальну діяльність** (відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уяву, мовлення, увагу), **емоційно-вольову** (різноманітні почуття, емоції, переживання, вольові якості). Особливу групу психічних явищ складають **індивідуально-психологічні** властивості особистості – здібності, темперамент, характер та її **психічні стани** – піднесеність, пригніченість, схвильованість, байдужість та ін.

Психіка – це здатність мозку відображати об’єктивну дійсність у формі відчуттів, уявлень, думок та інших суб’єктивних образів об’єктивного світу.

2. Джерела психологічних знань

Народна психологія складалась упродовж тисячоліть, вона знайшла відображення в народних казках, міфах, прислів'ях, приказках тощо. У сучасних умовах має обмежену сферу використання.

У **життєвій психології** реалізується організуюча функція психологічних знань, втілюються надбання народної, релігійної та наукової психології. У сучасних умовах має обмежену сферу використання.

Релігійна психологія значною мірою впливає на формування духовних цінностей усієї історії цивілізації. На засадах релігійної психології виховується значна частина людства. У сучасних умовах має обмежену сферу використання.

Парапсихологія – сукупність нетрадиційних поглядів на незвичайні психічні процеси, властивості та явища (екстрасенсорне сприймання думок і

почувань інших людей на відстані, полтергейст, здатність сприймати минулі події, передбачення майбутніх подій, здатність рухати предмети на відстані за допомогою одного лише вольового зусилля, яснобачення, встановлення діагнозу й лікування без контакту з хворим тощо). Ці явища неможливо дослідити за допомогою методів сучасної наукової психології.

Наукова психологія передбачає не лише якісний та кількісний опис психічного явища, а й розкриття його природи, закономірностей розвитку, перебігу, побудови та функціонування, виявлення психічного механізму, що стоїть за ним. Результатом наукового вивчення психічних явищ та фактів є нові поняття, якими узагальнюються та фіксуються особливості, закономірності, закони психіки.

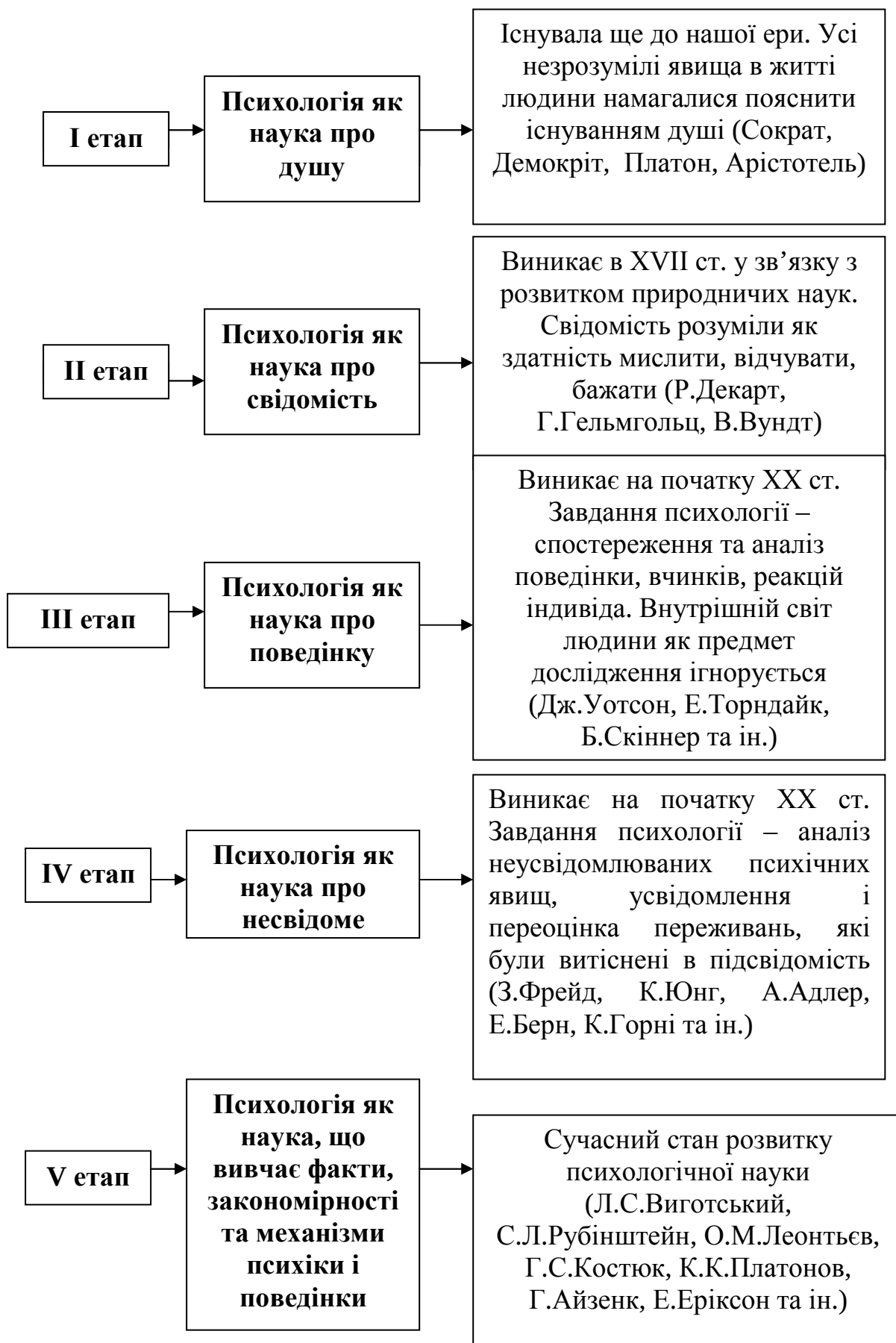
3. Основні етапи становлення та розвитку психології як науки

Зачатки психологічних знань відносяться до періоду зародження людства, до тих часів, коли людина, щоб вижити, намагалася зорієнтуватися у поведінці інших людей, узгоджуючи з ними свою власну поведінку.

З розвитком культури побутовий психологічний досвід відображається у мистецтві, міфології, релігії. Наступним етапом стає спроба наукового аналізу психічних (душевних) явищ.

Психологія як наука розвинулася з філософії. Перші психологи з'явилися у середовищі філософів, які досліджували психологічні проблеми та займалися питаннями душі. Вони робили спроби пояснити місце душевних (психічних) явищ у матеріальному світі, те, як вони співвідносяться з фізіологічними процесами в організмі, яким чином людина набуває знання про навколишній світ, від чого залежить місце індивіда в людському суспільстві і т.д.

Основні етапи становлення та розвитку психології як науки

Роком народження психології як самостійної науки звичайно вважають 1879 рік – час відкриття видатним німецьким психологом В. Вундтом у Лейпцигу першої психологічної лабораторії, тобто початок використання експерименту як методу отримання психологічного знання. У 1885 році видатний російський вчений В. М. Бехтерев організував лабораторію експериментальної психології в клініці Казанського університету, а в 1908 році – Психоневрологічний інститут в Санкт-Петербурзькому університеті.

Сучасний етап розвитку психологічної науки характеризується різноманітністю підходів і шкіл, проте найбільш потужними та впливовими є такі:

Основні напрямки психології у XX столітті

Назва напрямку	Представники	Час виникнення	Характерні риси
Психофізіологія	І. М. Сеченов, В. М. Бехтерев, І. П. Павлов, О. Ф. Лазурський, М. М. Ланге та ін.	Кінець ХІХ – початок ХХ ст.	Наукові дослідження ролі біологічних особливостей людини, передусім властивостей нервової системи в детермінації психічної діяльності особистості.
Психоаналіз	З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, Е. Берн та ін.	Початок ХХ ст.	Психіка людини включає в себе не лише свідомість, а й підсвідомість. Джерело психічної енергії, рушійні сили поведінки, причини неврозів та психічних травм знаходяться у підсвідомості.
Біхевіоризм	Дж. Уотсон, Е. Торндайк, Б. Скіннер та ін.	20-ті роки ХХ ст.	Психологія як наука повинна займатися не психічними явищами, недоступними для наукового спостереження, а поведінкою. Основна формула класичного біхевіоризму: $S \rightarrow R$, де S – стимул (ситуація), R – реакція (поведінка).

			Завдання психології – наперед передбачити, якою буде поведінка людини за певної стимуляції.
Діяльнісний підхід	С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонт'єв, Л. С. Виготський Г. С. Костюк та ін.	20-ті роки XX ст.	Психіка і свідомість, їх розвиток та формування досліджуються в різних формах предметної діяльності особистості. Підкреслюється принцип нерозривної єдності свідомості та діяльності людини.
Гуманістична психологія	К. Роджерс, Г. Олпорт, А. Маслоу, Ф. Перлз та ін.	Середина XX ст.	Людина народжується доброю, з тенденцією до максимальної реалізації своїх можливостей. Основний предмет дослідження психології – особистість як унікальна цілісна система, яка становить «відкриту можливість» самоактуалізації, властиву тільки людині. Людина володіє певною мірою свободи від зовнішньої детермінації завдяки цінностям, якими вона керується у виборі.
Когнітивна психологія	Ж. Піаже, У. Найссер, Дж. Келлі, В. П. Дружинін О. Р. Лурія та ін.	Середина XX ст.	Завдання когнітивної психології – дослідження вирішальної ролі знання і організації когнітивних процесів у поведінці суб'єкта. Основне поняття когнітивної психології – «когнітивна схема» – являє собою існуючий у голові людини план збору і програму переробки інформації щодо об'єктів і подій. Сприймання, пам'ять, мислення визначаються схемами.

			Неправильні когніції спричиняють непродуктивну поведінку, змінюючи їх, можна поліпшити поведінку.
Культурно-історичний підхід	Л. С. Виготський, К. Горні, С. В. Лур'є та ін.	Середина XX ст.	Основне ядро особистості формується передусім в процесі культурно-історичного розвитку психологічних функцій.

4. Принципи сучасної психології

Принцип - це підхід дослідника до об'єкта пізнання. Принципи психології відкривають можливість наукового вивчення психіки за умови використання спеціальних методів пізнання та формування складної психічної діяльності.

Принцип детермінізму використовується для розкриття причин виникнення психіки у філогенезі та онтогенезі, закономірної зумовленості психічних явищ, психічної діяльності та психічних властивостей людини.

За принципом відображення всі психічні функції за своєю природою є відображувальними. Психічне відображення має сигнальний характер. Сигнальність – фундаментальна властивість психічного. Вона характеризується високою вибірковістю та випереджуваністю.

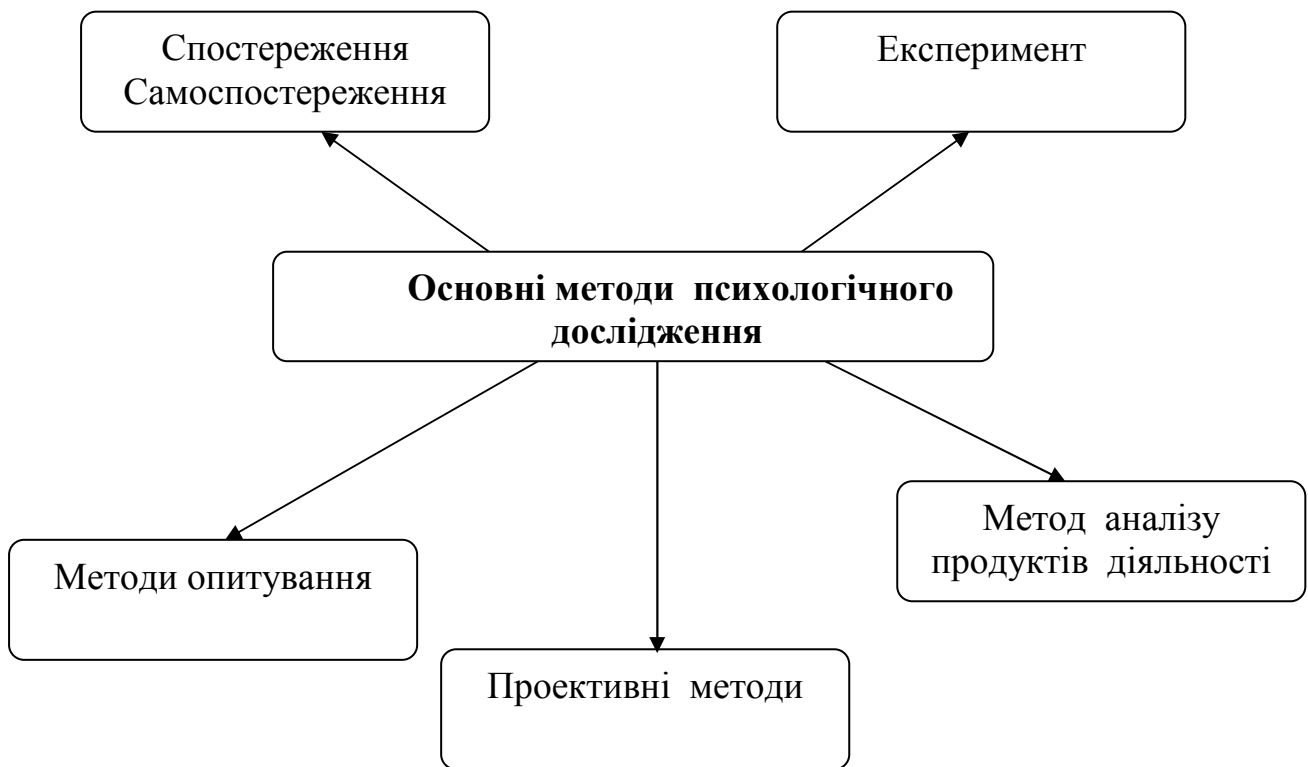
Принцип єдності психіки та діяльності конкретизує принципи детермінізму та відображення. За цим принципом психіка та діяльність не тотожні, але й не протилежні. Вони утворюють єдність. Психіка виступає як внутрішній, ідеальний план діяльності людини.

У принципі розвитку психіки об'єктивно виявляються і реалізуються детермінація поведінки, зв'язок психіки та діяльності. За цим принципом кожному рівневі детермінації притаманний свій тип розвитку. Принцип розвитку психіки дає змогу адекватно розуміти психіку, розглядати її не як щось статичне, а як процес і результат розвитку на різних етапах становлення особистості.

За системно-структурним принципом психіка є складною системою взаємопов'язаних елементів. Психіка виступає при цьому як особлива відкрита система зі зворотними зв'язками.

5. Методи наукової психології

Метод - це шлях наукового дослідження, спосіб пізнання. Кожен науковий метод має на меті розкриття закономірностей і механізмів психіки та поведінки людини.

Основні етапи науково-практичних психологічних досліджень

Метод спостереження полягає в тому, що експериментатор збирає інформацію, не втручаючись у процес. Для наукового спостереження характерні переходи від опису фактів до пояснення їхньої суті. Наукове спостереження має відповідати певним **вимогам**:

Бути цілеспрямованим, а не випадковим

Здійснюватися плановірно й систематично

Бути забезпеченим достатньою інформацією

Точно фіксувати результати спостереження

Метод самоспостереження виступає як засіб вивчення, аналізу та синтезу власних вчинків і дій, порівняння своїх думок із думками інших людей. У процесі самоспостереження людина спирається на рефлексію, тобто на розмірковування та переживання щодо власних психічних станів і якостей особистості.

Експеримент є одним із основних методів психології. Особливість його полягає в тому, що дослідник сам створює умови, за яких досліджуване явище виявляється неодмінно й закономірно.

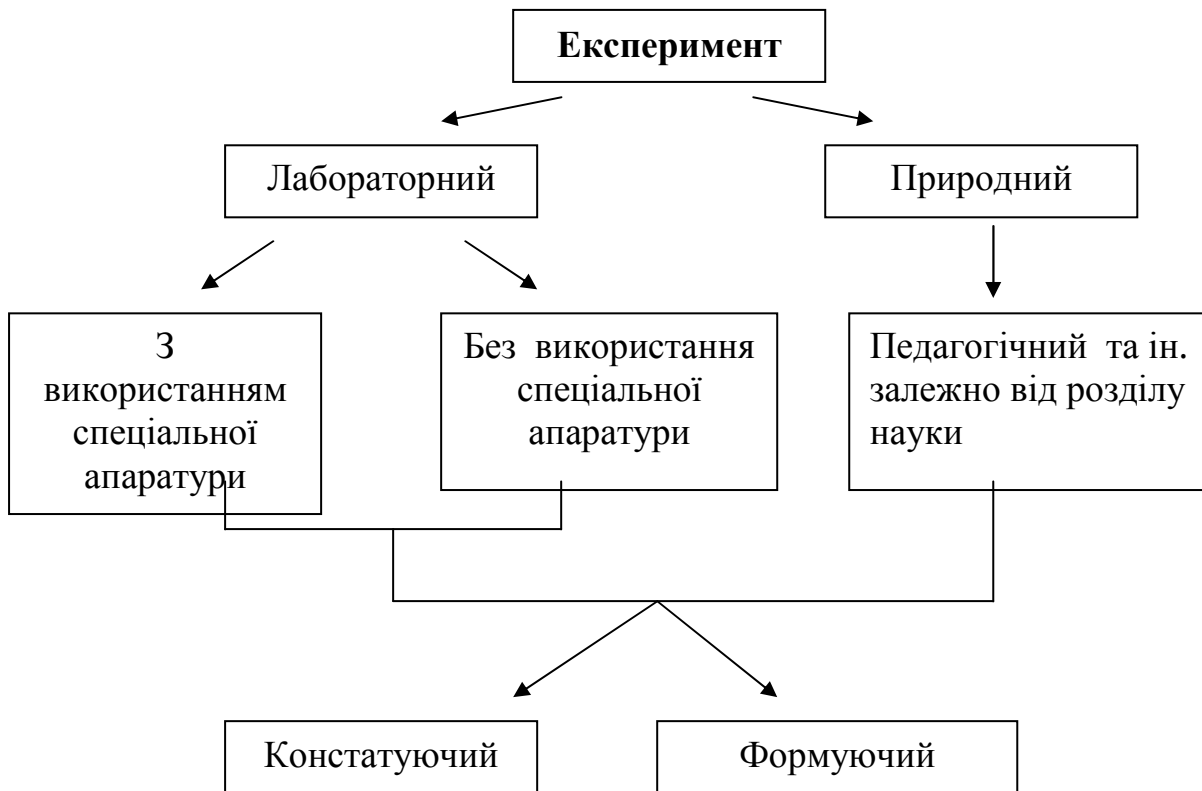
Лабораторний експеримент здійснюється із застосуванням спеціально розроблених експериментальних матеріалів. Часто скеровується на вивчення цілісної діяльності людини.

Природний експеримент зберігає зміст звичайної діяльності людини, але створюються умови, за яких обов'язково виявляється досліджуване психічне явище.

Констатуючий експеримент – це експеримент, скерований на виявлення рівня тих чи інших особливостей психічного розвитку безпосередньо до моменту проведення дослідження.

Формуючий експеримент – це експеримент, скерований на вивчення психічного явища безпосередньо у процесі активного формування тих чи інших психічних особливостей.

Види експериментів

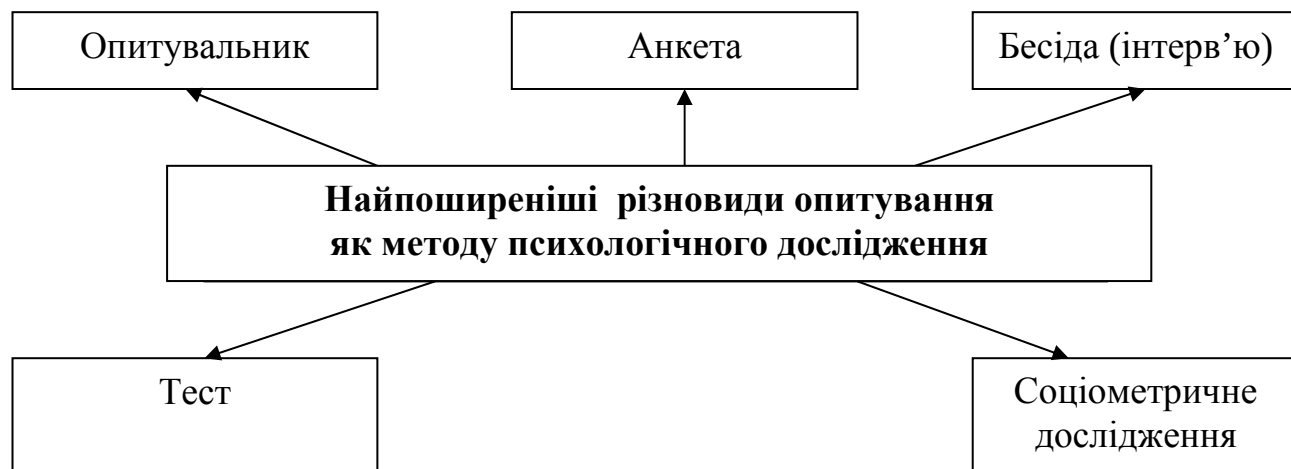
Методи опитування передбачають одержання даних зі слів піддослідного. Ці методи застосовують, коли потрібно з'ясувати рівень розуміння піддослідним життєвих ситуацій, завдань, уживаних у навчанні та практичній діяльності, або коли потрібна інформація про інтереси, погляди, потреби, почуття, мотиви діяльності людини.

Опитування може бути **усним** та **письмовим**.

Запитання, що використовуються в опитуванні, можуть бути **закритого** та **відкритого** типів.

Закриті запитання передбачають, що піддослідний має обрати одну відповідь із двох (альтернативні завдання) або декількох (завдання множинного вибору), що запропоновані.

Відкриті запитання передбачають, що піддослідний самостійно формулює відповідь, параметри якої майже не регламентуються.

Опитувальники та анкети дають змогу зібрати письмовий фактичний матеріал, що стосується характеру, змісту та спрямованості думок, оцінок, настроїв людини. Анкети відрізняються від опитувальників тим, що передбачають використання деяких біографічних фактів.

Бесіда – це цілеспрямована розмова з піддослідним з метою з’ясування уявлення або розуміння ним явищ природи та суспільства, наукових питань, переконань, причин та наслідків тощо.

Інтерв’ю розглядається як один із варіантів бесіди, який виявляє думки, погляди, факти з життя піддослідного, його ставлення до політичних ситуацій, соціальних явищ тощо.

Тест – це стандартизоване випробування, яке передбачає використання запитань чи завдань закритого типу. Психологічні тести становлять собою певну систему завдань, надійність яких випробовується на певних вікових, професійних, соціальних групах, оцінюється та стандартизується за допомогою спеціального математичного (кореляційного, факторного та ін.) аналізу. Розрізняють тести для визначення інтелектуальних здібностей, рівня розумового розвитку особистості та тести успішності.

Соціометричне дослідження, або метод вибору застосовують для з’ясування взаємин у колективі, оцінних ставлень піддослідних до інших,

віддавання переваги одним членам колективу чи групи перед іншими. Соціометричну методику застосовують для вивчення групової диференціації.

Метод аналізу продуктів діяльності ґрунтується на тому, що в результатах праці людини виявляються її знання, вміння та навички, здібності, риси характеру. Продукти діяльності дають можливість побачити різноманітні психічні якості та властивості особистості, рівень її розвитку.

Проективні методи передбачають відповідь піддослідного, яка з'являється внаслідок споглядання ним нечітких, неоднозначних стимулів. Наприклад, тест Роршаха (чорнильні плями), тест Люшера (тест кольору) тощо. Оскільки суб'єкт змушений сам визначити і пояснити сутність, значення стимулів, його відповіді відображають властиві йому підсвідомі думки, почуття.

Висновки

1. Психологія як наука вивчає світ суб'єктивних явищ, процесів і станів, які усвідомлюються або не усвідомлюються людиною, а також особливості та закономірності поведінки людини. Усім важливо знати, до чого прагнуть, чого хочуть та що можуть вчинити оточуючі, як орієнтуватися в особливостях особистості, мотивах поведінки, можливостях пам'яті та мислення.

2. Виділення психології у самостійну науку відбулося в Німеччині в 70-х роках XIX ст., що пов'язано із відкриттям спеціальних науково-дослідницьких закладів – психологічних лабораторій та інститутів, а також із застосуванням експерименту як методу вивчення психічних явищ. У наш час психологія користується цілим арсеналом наукових методів збору інформації, до якого входять спостереження, експеримент (природний та лабораторний), бесіда, інтерв'ю, різноманітні тести, контент-аналіз, фокус-групи.

3. Головними напрямками наукової психології XX ст. виступають психофізіологія (І. М. Сеченов, В. М. Бехтерев, І. П. Павлов, О. Ф. Лазурський, М. М. Ланге та ін.), психоаналіз (З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, Е. Берн та ін.), біхевіоризм (Д. Уотсон, Е. Торндайк, Б. Скіннер та ін.), діяльнісний підхід (С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонтьєв, Л. С. Виготський, Г. С. Костюк та ін.),

когнітивна психологія (Ж. Піаже, У. Найссер, Дж. Келлі, В. П. Дружинін, О. Р. Лурія та ін.), гуманістична психологія (Г. Олпорт, К. Роджерс, А. Маслоу), культурно-історичний підхід (Л. С. Виготський, К. Горні, С. В. Лур'є та ін.), які сприяли поглибленню розуміння психічного життя людини, формуванню її поведінки, розвитку та виховання творчої особистості.

4. Знання психологічних законів та закономірностей розвитку творчої особистості дозволять покращити життєдіяльність майбутніх фахівців сфери управління, економіки та бізнесу, підвищити рівень їхніх професійних та особистісних досягнень, а також задоволеність власним життям.

Список рекомендованої літератури

1. Бондарчук О. І., Бондарчук Л. І. Основи психології та педагогіки. Курс лекцій. - К., 1999.
2. Бурлачук Л. Ф. Психодіагностика личности. - К., 1982.
3. Гамезо М. В., Домашенко И. А. Атлас по психологии. – М., 1996.
4. Дубравська Д. М. Основи психології: Навчальний посібник. – Львів, 2001.
5. Козаков В. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Підручник: У 2-х ч. – Ч.1. Психологія суб'єкта діяльності. – К., 2000.
6. Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. Основи психології та педагогіки. – К., 2002.
7. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни – К., 2001.
8. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: Навчальний посібник. - К., 2000.
9. М'ясоїд П. А. Загальна психологія. - К., 2000.
10. Основи практичної психології /В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підручник. – К., 1999.
11. Основи психології: Підручник /За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К., 1996.

- 12.Палеха Ю. І., Герасимчук В. І., Шиян О. М. Основи психології та педагогіки. – К., 2002.
- 13.Психологія: Підручник /За ред. Ю. Л. Трофімова. – К., 2000.
- 14.Психология и педагогика: Учебное пособие / Под ред. А. А. Радугина. – М., 2002.
- 15.Психологический словарь /Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова.- М., 1996.
- 16.Роменець В. А. Історія психології. - К., 1978.
- 17.Рубинштейн С. Л. Основи общей психологии. В 2-х т. – СПб., 2000 (Серия «Мастера психологии»).
- 18.Статінова Н. П., Сень Г. П. Основи психології та педагогіки. – К., 2002.
16. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности: Учебник. - СПб., 1997 (Серия «Мастера психологии»).
17. Цимбалюк І. М., Яницька О. Ю. Загальна психологія. – К., 2004.

Завдання для індивідуальних занять та самостійної роботи студентів

Підготуйтеся до співбесіди за темами:

1. Значення психологічних знань для сучасної людини.
2. Основні проблеми та завдання психології на сучасному етапі розвитку.
3. Перші наукові уявлення про психіку у стародавньому світі (Єгипті, Китаї, Греції, Римі).
4. Стисла характеристика біхевіоризму.
5. Стисла характеристика гештальтпсихології.
6. Стисла характеристика психоаналізу.
7. Стисла характеристика гуманістичної психології.
8. Основні досягнення сучасної психології.
9. Наукова картина психіки у вітчизняній психології.
- 10.Основні принципи психології.
- 11.Вимоги до використання психологічних методів.
- 12.Основні групи психологічних методів.

13.Психологія в системі наук.

14.Значення знань з психології для майбутніх економіста, менеджера та викладача економіки.

Поміркуйте!

1. Що таке психологія та яке місце вона займає у системі наук?
2. Яким чином відбувається психологічне дослідження?
3. Охарактеризуйте основні галузі психологічної науки.
4. Які наукові напрямки були провідними у психології ХХ ст.? У чому їхня специфіка?
5. На які запитання сучасного людського життя допомагає знайти відповідь психологія?

Ключові поняття теми

Психологія, предмет та метод психології, психіка, народна психологія, життєва психологія, релігійна психологія, парапсихологія, наукова психологія, душа, свідомість, поведінка, самосвідомість, особистість, принцип детермінізму, принцип відображення, принцип єдності психіки та діяльності, принцип розвитку психіки, системно-структурний принцип, метод спостереження, інтроспекція (самоспостереження), лабораторний експеримент, природний експеримент, формуючий експеримент, констатуючий експеримент, методи опитування, відкриті запитання, закриті запитання, анкета, бесіда, інтерв'ю, тест, соціометричне дослідження, аналіз продуктів діяльності, проєктивні методи, психофізіологія, біхевіоризм, генетична психологія, гештальтпсихологія, когнітивна психологія, психоаналіз, гуманістична психологія, діяльнісний підхід , культурно-історичний підхід.

ТЕМА 2

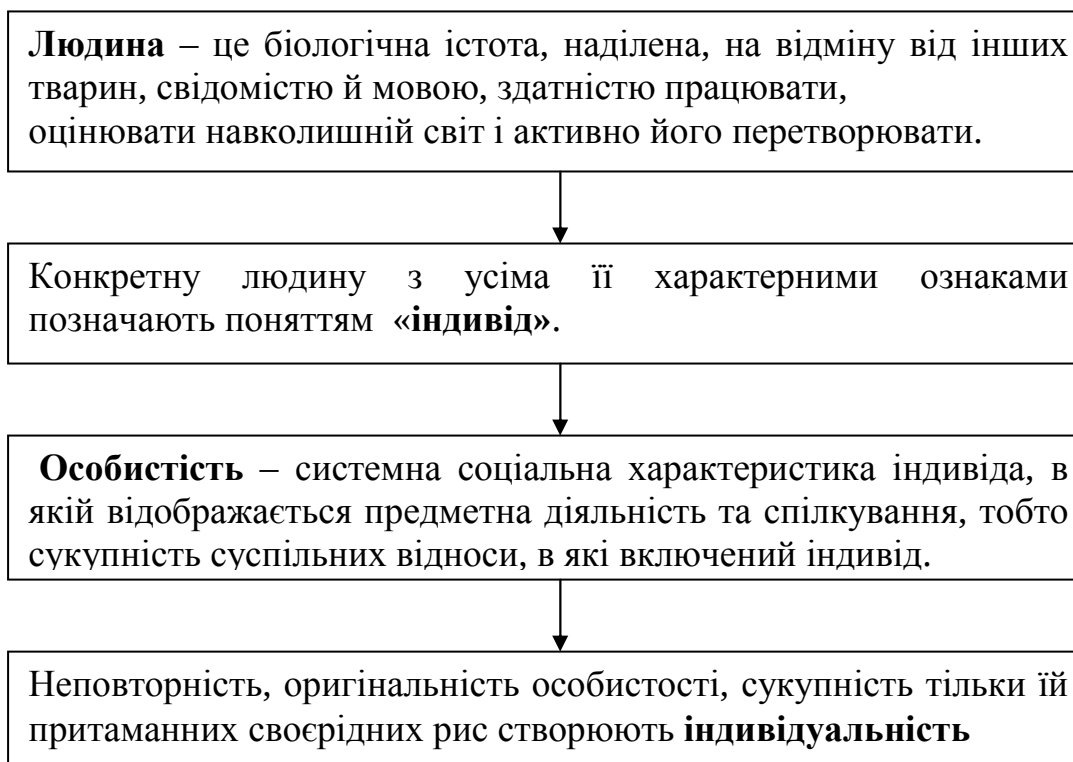
СКЛАД І СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ

План

1. Поняття «людина», «особистість», «індивід», «індивідуальність».
2. Теорії особистості.
3. Психологічна структура особистості.
4. Саморегуляція особистості.
5. Спрямованість особистості.

1. Людина, особистість, індивід, індивідуальність

Поняття «**особистість**» широко використовується як у різних суспільних науках, так і в повсякденному житті. Коли характеризують якусь людину, то говорять про неї або як про особистість, або як про індивіда, або як про індивідуальність. У психології ці поняття розрізняються.

В історії досліджень особистості виділяють такі періоди:

- V ст. до н. є. – поч. XIX ст. – **філософсько-літературний період (Сократ, Арістотель, Спіноза, Локк, Юм)**, протягом якого основними проблемами психології особистості були питання моральної і соціальної природи людини, її вчинків і поведінки.

- Початок XIX ст. – XX ст. – **клінічний період (З. Фрейд, А. Адлер, К. Г. Юнг)**. У цей період у центрі уваги психіатрів опинилися психічні чинники виникнення й перебігу хвороб, впливу хвороб на особистість, психологічні аспекти лікування.

- Початок XX ст. – теперішній час – **експериментальний період (О. Ф. Лазурський, А. Айзенк, Дж. Кеттел, Г. Олпорт)**, який характеризується активним впровадженням у психологію експериментальних методик дослідження психічних явищ з метою позбавитися умоглядності та суб'єктивізму в їх поясненні.

У процесі диференціації напрямів дослідження особистості, що відбувався в першій половині XX ст., склалася ціла низка теорій особистості: гештальтпсихологічна, психоаналітична, гуманістична, біхевіористична, когнітивна.

2. Теорії особистості

Психологічна школа	Період популярності	Основоположники	Основні підходи	Техніки, які застосовують
Гештальт-психологія	Початок XX ст.	М. Вертгеймер К. Келлер К. Левин	Ціле становить щось більше від суми його складових	Вивчення через сприймання
Психоаналіз	Кінець XIX ст.-теперішній час	З. Фрейд	Поведінка контролюється несвідомими потягами	Клінічне спостереження

Біхевіоризм	Початок XX ст. - теперішній час	Д. Уотсон	Психологія має зосереджуватись лише на тому, що можна спостерігати, тобто на поведінці	Науковий експеримент, випробування
Гуманістична психологія	Середина XX ст. - теперішній час	Г. Олпорт К. Роджерс А. Маслоу	Психологія має зосередитись на унікальності життєвого досвіду людини, на її самоактуалізації	Обговорення почуттів
Когнітивна психологія	Середина XX ст. - теперішній час	У. Нейссер А. Пейвіо Г. Сімон	Мета психології - дослідження процесів отримання, збереження та переробки інформації мозком	Дослідження особливостей пам'яті, мислення та функціонування інформаційних процесів

Серед відзначених теорій можна виділити три напрями, які майже не перетинаються:

- **біогенетичний напрям** базується на тому, що природним є спадкове, яке первинно зумовлює всі особливості розвитку особистості;

- **соціогенетичний напрям** знайшов своє втілення в теорії соціалізації, теорії навчання, теорії ролей;

- **персонологічний (особистісно-центрований) напрям** вважає, що розвиток особистості відбувається за рахунок первинно притаманного їй прагнення до самоактуалізації і внутрішнього самовдосконалення. Цей напрям визначають як *гуманістичний*.

3. Психологічна структура особистості

Особистість – складне цілісне утворення. Дослідженню її структури присвячені праці багатьох психологів. Згідно з дослідженнями **К. К. Платонова** в структурі особистості виділяють **чотири головні однопорядкові підструктури**.

Підструктури особистості	Компоненти підструктур	Співвідношення соціального і біологічного	Рівень аналізу	Види формування
Спрямованість особистості	Переконання, світогляд, ідеали, прагнення, інтереси, бажання	Біологічного майже немає	Соціально-психологічний	Виховання
Досвід	Звички, уміння, навички, знання	Значно більше за соціальне	Психолого-педагогічний	Навчання
Особливості психічних процесів	Відчуття, сприйняття, воля, почуття, емоції, мислення, пам'ять	Частіше більше від соціального	Індивідуально-психологічний	Вправи
Біопсихологічні властивості	Темперамент, статеві ознаки, вікові властивості	Соціального майже немає	Психофізіологічний, нейропсихологічний	Тренування

Перша підструктура характеризує спрямованість особистості або вибіркове ставлення людини до дійсності. Складові цієї підструктури особистості не є вродженими і відображають індивідуальне суспільне мислення. Формується спрямованість особистості в процесі виховання.

Друга підструктура містить знання, уміння, навички й звички, засвоєні у власному досвіді шляхом навчання. Іноді цю підструктуру розглядають як

підготовленість індивіда. На формування компонентів даної підструктури помітно впливають біологічні й генетичні якості людини.

Третя підструктура містить індивідуальні особливості психічних процесів: відчуття, сприйняття, емоції, волю, мислення, пам'ять. На основі психічних процесів утворюються психічні якості особистості, які забезпечують певний кількісно-якісний рівень її психічної діяльності і поведінки, типовий для індивіда. Основні компоненти третьої підструктури формуються і розвиваються за допомогою вправ, при цьому великого значення набувають вольові якості індивіда.

Четверта підструктура особистості містить темперамент, статеві й вікові властивості. Ця підструктура має назву біопсихологічної, оскільки якості особистості, які її складають, головним чином зумовлені фізіологічними особливостями мозку. Активність проявів цієї підструктури залежить від сили нервових процесів.

4. Саморегуляція особистості

За словами академіка **І. П. Павлова**, **людина - це система, яка сама себе регулює, виправляє і навіть удосконалює**. Психічна саморегуляція здійснюється у поєднанні її енергетичних, динамічних і соціально-змістових аспектів. Людина не автоматично переключається з однієї діяльності на іншу, а свідомо, з урахуванням соціальної ситуації, важливості виконуваних операцій, можливих результатів своїх вчинків тощо. Вона має можливість вибору, і в цьому полягає її свобода волі. Як свідомий індивід особистість несе відповідальність за наслідки здійснених виборів і скоєних дій.

Особистість як самокерована система може здійснювати:

- **контроль** за діяльністю за допомогою порівняння та окресленої програми та виконаних дій;
- **узгодження спонукань**, переключення психічної активності, координацію дій;
- **санкціонування** – виклик або затримку процесів (дій, вчинків);

- посилення або послаблення **активності** (прискорення або уповільнення психічної діяльності).

У центрі проявів саморегуляції особистості перебуває система Я, що формується під впливом життєвих вражень і виховання. Як елемент психологічної структури особистості Я виступає установкою щодо самого себе і включає такі компоненти: когнітивний, оціночно-вольовий, поведінковий

Залежно від цілей, що їх ставить перед собою особистість, моральних якостей і особливостей вольової саморегуляції, виділяють чотири типи самоуправління: **морально-вольовий, аморально-вольовий, абулічний (слабкий), імпульсивний.**

Природно, що найбільшу цінність для суспільства становить морально-вольовий тип, вольова саморегуляція якого спрямована на досягнення суспільно значущих цілей, що відповідають високим моральним нормам.

5. Спрямованість особистості

Спрямованість - це усталена система найважливіших цільових програм особистості, що визначає смислову єдність її ініціативної поведінки, яка протистоїть випадковостям життя.

Спрямованість виступає як системотворча якість особистості, яка визначає її психологічний склад. Саме в спрямованості відображаються цілі, в ім'я яких діє особистість, її мотиви, суб'єктивні ставлення до різних аспектів дійсності.

У сучасних дослідженнях виділяють три основні види спрямованості особистості:

- **особиста** (престижна, егоїстична);
- **групова** (суспільна чи альтруїстична);
- **ділова** (інтерес до справи, до пізнання дійсності).

Особиста спрямованість виникає внаслідок переваги мотивів власного благополуччя, самоствердження.

Групова спрямованість наявна тоді, коли вчинки людини спрямовані на інтереси організації та інших людей.

Ділова спрямованість породжується самою діяльністю, через зацікавлення нею. Це може бути спрямованість на науку, спорт, професію, мистецтво.

Висновки

1. Особистість – це людина як член суспільства, що має певні права та обов’язки.

2. Основу особистості становить її структура, тобто відносно стійкий зв’язок та взаємодія всіх складових особистості як цілісного та відносно стійкого утворення.

3. Особистість формується у процесі активної взаємодії з навколишнім світом. Її активність забезпечує як пристосування до навколишнього середовища, так і його зміну, стимулює участь особистості у житті та професійній діяльності.

Список рекомендованої літератури

1. Бернс Р. Развитие «Я-концепции» и воспитание. – М., 1986.
2. Бодалев А. А. Психология о личности. – М., 1988.
3. Зейгарник Б. В. Теории личности в зарубежной психологии. –М., 1982.
4. Козаков В. А. Психология діяльності та навчальний менеджмент. Частина I. Психология суб’єкта діяльності. – К.: КНЕУ, 2000.
5. Кон И. С. Открытие «Я». – М.,1978.
6. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях. – М., 1977.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1977.
8. Лозниця В. С. Психология і педагогіка. – К.: КНЕУ, 2001.
9. Мерлин В. С. Структура личности: характер, способности, самосознание: Учебное пособие по спецкурсу «Основы психологии личности». – Пермь, 1990.
10. Петровский А. В. Быть личностью. – М.,1990.
11. Платонов К. К. Структура и развитие личности. – М., 1986.

12. Психология развивающейся личности / Под ред. А. В. Петровского. – М., 1987.
12. Столин В. В. Самосознание личности. – М., 1972.
13. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М., 1990.
14. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии. – М., 1977.

Завдання для індивідуальних занять та самостійної роботи студентів

Підготуйтеся до співбесіди за темами:

1. Співвідношення понять «людина» та «особистість».
2. Основні ознаки особистості.
3. Фактори, які сприяють розвитку особистості.
4. Психологічна структура особистості.
5. Психічна саморегуляція в житті людини.
6. Функції, які здійснює особистість як самокерована система?

Поміркуйте!

1. Чи можна до будь-якої людини з Вашого оточення вжити термін «особистість»?
2. Як співвідносяться потреби та інтереси з мотивами поведінки особистості?
3. Чи часто Ви аналізуєте свої думки, почуття, вчинки, бажання? Що це Вам дає?
4. Які основні відмінності у поглядах на причини людської поведінки у представників психоаналізу та біхевіоризму.

Ключові поняття теми

Людина, індивідуальність, саморегуляція особистості, спрямованість особистості, психологічна структура особистості, індивід, особистість, теорії особистості.

ТЕМА 3

АКТИВНІСТЬ. СВІДОМІСТЬ. САМОСВІДОМІСТЬ. Я-КОНЦЕПЦІЯ

План

1. Поняття активності і діяльності. Структура діяльності.
2. Взаємозв'язок свідомості, самосвідомості та Я-концепції.
3. Структура Я-концепції.
4. Когнітивна складова Я-концепції.
5. Афективно-оцінна складова Я-концепції.
6. Ставлення до себе.
7. Поведінкова складова Я-концепції.
8. Механізми психологічного захисту.

1. Поняття активності і діяльності. Структура діяльності

У сучасних визначеннях психічного вказується на головну властивість психіки – **активність**.

Активність визначається як загальний стан психічної мобілізації, готовності організму, посилення фізіологічних діянь, тобто енергетична мобілізація організму в цілому.

Активність живих істот зовні виявляється в різних формах поведінки, які залежать від рівня історичного та психічного розвитку живого організму, тобто поведінка визначається особливостями **діяльності** живих істот.

Діяльність визначається як активний **цілеспрямований** процес. Людська діяльність – це **активність** людини, спрямована на досягнення *свідомо* поставленої *мети*.

Мета – це образ бажаного, свідомого, результату, тобто того результату, який повинен бути досягнутий у ході виконання дії. Зверніть увагу на те, що мета (ціль) завжди *свідома*.

Діяльність людини має складну ієрархічну будову. Вона складається з декількох рівнів: рівня особливих діяльностей (чи особливих видів діяльності); рівня дій; рівня операцій і рівня психофізіологічних функцій, під яким в теорії діяльності розуміється фізіологічне забезпечення психічних процесів (до них відноситься ряд здатностей нашого організму: здатності до відчуття, до утворення і фіксації слідів минулих впливів, тобто пам'ять, тощо).

Дія – це процес, спрямований на реалізацію мети. Спосіб виконання дії називається *операцією*. **Операції** характеризують технічну сторону виконання дії.

Джерелом активності особистості і її діяльностей є **потреби**.

Потребами називаються психічні стани, пережиті людиною, коли вона відчуває якусь певну потребу у чому-небудь чи в кому-небудь. Потреби людини можна поділити на матеріальні (в одязі, їжі) і духовні (у книзі, музиці тощо).

Ієрархія потреб за концепцією А. Маслоу

Нижчий рівень складають **фізіологічні потреби** (голод, спрага й ін.), які, як вказує А. Маслоу, завжди характерні людині. Це первинні потреби людини, задоволення яких є життєво важливим для всіх живих організмів.

Другий рівень – потреба в самозбереженні, безпеці (фізичної, психологічної). **Потреба в безпеці** спонукає індивіда до діяльності, що забезпечить організму недоторканність, безпеку, нормальні і зручні умови життя.

Важливі і невід'ємні потреби в любові, взаєморозумінні, причетності до групи – **соціальні потреби**. Потреба в приналежності і коханні схиляє людину бути членом групи, спілкуватися, щоб уникнути самотності, одержати підтримку.

У «ієрархії потреб» А. Маслоу виділяє **потребу в повазі**, особливе визнання компетентності. Дана потреба виявляється в прагненні досягти значного, шанованого становища в суспільстві, домогтися визнання.

Найвища потреба – **потреба у самореалізації, самовираженні** – стає актуальною в поведінці людини за умови повного задоволення потреб нижчого порядку.

У ході діяльності відбувається зустріч потреби з її предметом. Процес «пізнання» потребою свого предмета одержав назву **опредмечування потреби**.

В акті **опредмечування** народжується **мотив**. **Мотив** і визначається як предмет потреби. Зверніть увагу на те, що під предметом задоволення потреб розуміють не лише матеріальні, а і духовні, ідеальні речі. Мотив – це те, **заради чого** відбувається дія. **Мотив** виступає як **форма прояву потреби**.

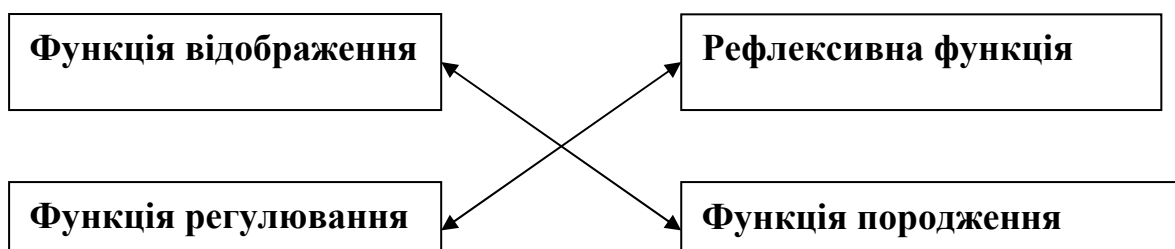
На відміну від потреб мотиви **потенційно** усвідомлювані, тобто можуть бути усвідомлюваними і неусвідомленими.

З активністю та діяльністю живих організмів зв'язують розвиток психіки, а також формування свідомості людини.

2. Взаємозв'язок свідомості, самосвідомості та Я-концепції

Свідомість – форма відображення об'єктивної дійсності у психіці людини – вищий рівень відображення психічного і саморегуляції; властива тільки людині як істоті суспільно-історичній.

Функції свідомості

Функція відображення. Знання про оточуючу дійсність, про природу, про суспільство. Рівень свідомості перебуває в прямій залежності від рівня засвоєння знань і досвіду особистості. Знання здобуваються в процесі навчання і виховання, їх механізмом є відчуття, сприймання, мислення, пам'ять. У процесі суспільно-історичного розвитку в людини розвинулась потреба в знаннях, яка є основною її спонукою, мотивом пізнавальної дійсності.

Рефлексивна функція. Виділення людиною себе в предметному світі як суб'єкта пізнання, розрізнення суб'єкта – «я» і об'єкта «не я», протиставлення себе як особистості об'єктивному світу. Характерним у цьому відношенні є самопізнання, що стало основою для самосвідомості, тобто усвідомлення власних фізичних і моральних психологічних якостей.

Функція регулювання. Третьою особливістю свідомості є її цілеспрямованість, планування власної діяльності й поведінки, передбачення її результатів. Ця сторона свідомості виявляється у самоконтролі і коригуванні власних дій, у перебудові їх, у змісті стратегії й тактики, як цього вимагають обставини.

Функція породження. Проявом свідомості є також її ставлення до об'єктивної дійсності, до інших людей, до самої себе. Ставлення особистості до

свого оточення виявляється в її оцінці й самокритиці, в яких важливу роль відіграє емоційно-вольова сфера.

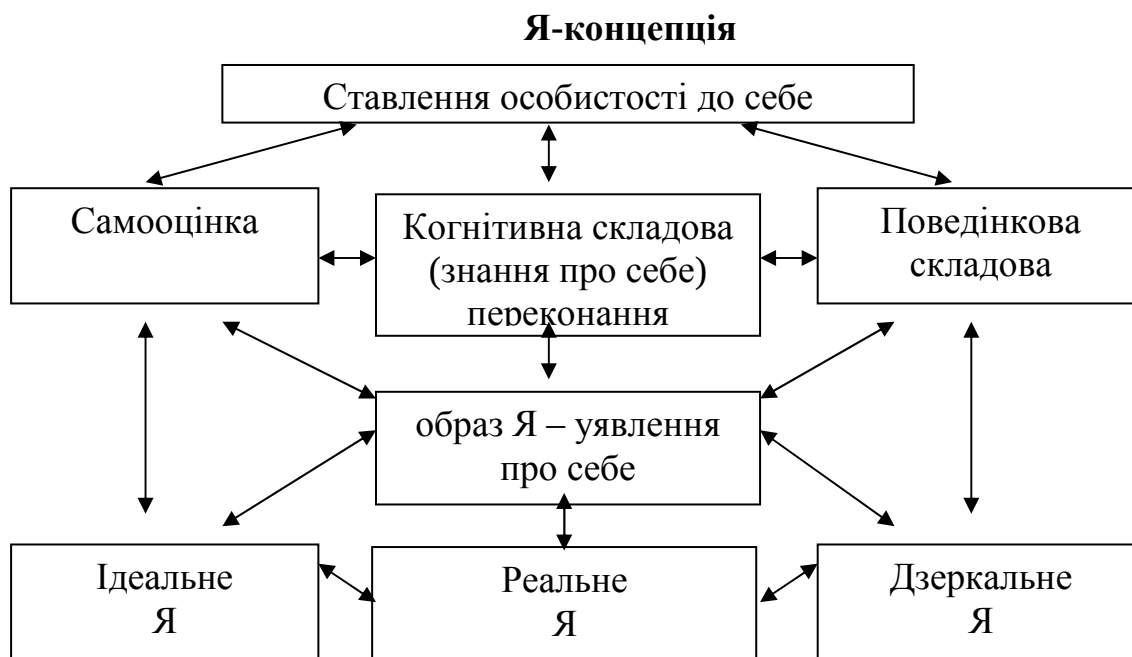
Вищим рівнем розвитку свідомості є самосвідомість.

Самосвідомість являє собою складний психічний процес, сутність якого полягає у сприйманні особистістю численних образів самої себе в різних ситуаціях діяльності й поведінки, в усіх формах взаємодії з іншими людьми і в поєднанні цих образів в єдине цілісне утворення-уявлення, а потім у розумінні свого власного Я як суб'єкта, що відрізняється від інших суб'єктів. Продуктом самосвідомості є Я-концепція.

Я-концепція – це існуюча у свідомості індивіда стійка система уявлень, образів та оцінок, що відносяться до самого індивіда.

3. Структура Я-концепції

Я-концепція має дуже складну структуру, всі елементи якої об'єднуються в єдину систему. Зміна в одному елементі може викликати зміни в інших елементах.

Основними складовими частинами Я-концепції вважають когнітивну, афективно-оцінювальну (самооцінку) і поведінкову.

Пам'ятайте! Виділення будь-яких компонентів Я-концепції є умовним :
Я-концепція – єдина система.

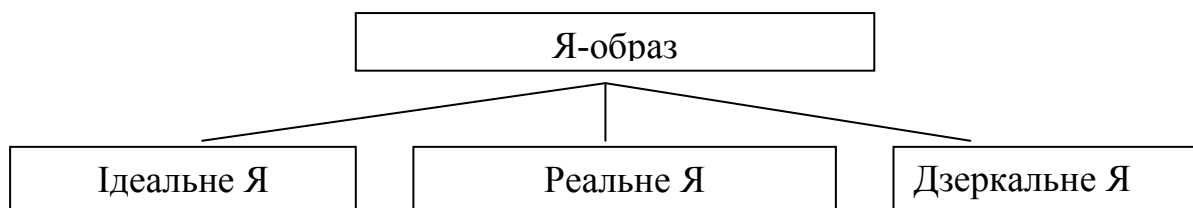
Традиційна структура Я-концепції

4. Когнітивна складова Я-концепції

Когнітивна складова Я-концепції – це уявлення людини про себе, що формується на основі самосприймання і містить у собі основні характеристики, що складають Я-образ. До таких характеристик відносяться різні атрибутивні, рольові, статусні, психологічні характеристики індивіда, опис майна, життєвих цілей та інше. До образу Я також входять ідеальне Я, реальне Я та дзеркальне Я.

Компоненти Я-образу

Реальне Я – те, якими ми є.

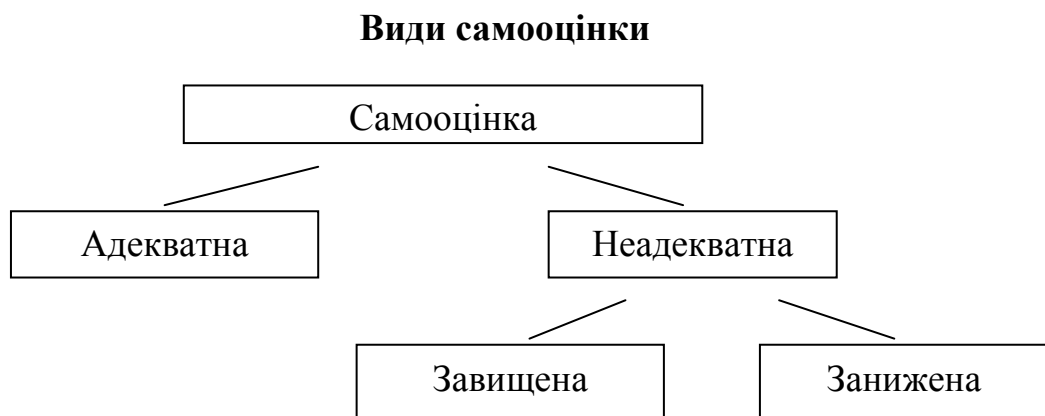
Ідеальне Я – те, якими ми хочемо бути.

Дзеркальне Я – те, якими нас бачать, за нашою думкою, інші.

5. Афективно-оцінна складова Я-концепції

Самооцінка, або **афективно-оцінна** складова Я-концепції – це цінність, значимість, якою індивід наділяє себе в цілому й окремі сторони своєї особистості, діяльності, поведінки. Самооцінка може виявлятися у свідомих судженнях індивіда, за допомогою яких він намагається сформулювати свою значимість, а може бути прихованою у будь-якому самоописі, тому що всяке уявлення про себе містить оцінний елемент.

Самооцінка може бути адекватною та неадекватною, тобто завищеною або заниженою.

Самооцінка впливає на поведінку людини.

Людина з **адекватною самооцінкою** реально оцінює себе: бачить як позитивні, так і негативні свої якості, може адаптуватися до середовища, що змінюється.

Людина із **завищеною самооцінкою** відчуває себе вищою за інших, що часто призводить до труднощів у спілкуванні.

Крім того, людина із завищеною самооцінкою впевнена у власній безпомилковості і тому може потрапити у складну ситуацію, коли треба відмовитися від звичайного погляду або визнати чужу правоту.

Якщо в людині сформувалась **низька самооцінка**, то вона почуває себе невпевнено, не довіряє собі, сумнівається в собі, страждає, тому що ставить високі вимоги до себе, може потрапити під вплив інших людей.

Фактори, що впливають на формування самооцінки

1. Важливу роль у формуванні самооцінки відіграє зіставлення образу реального Я з образом ідеального Я. Вважається, що чим вище ступінь збігу реального Я з ідеальним Я, тим вище самооцінка. Якщо ж людина відчуває великий розрив між цими компонентами Я і реальністю своїх досягнень, то його самооцінка буде низькою.

2. Людина схильна оцінювати себе так, як, на її думку, її оцінюють інші, тому формування самооцінки пов'язують з інтеріоризацією (внутрішнім засвоюванням) соціальних реакцій на даного індивіда.

3. Самооцінка визначається тим, як індивід оцінює успішність своїх дій і проявів через призму своєї ідентичності: індивід зазнає задоволення не від того, що він просто щось робить добре, а від того, що він обрав певну справу і сам її робить добре.

6. Ставлення до себе

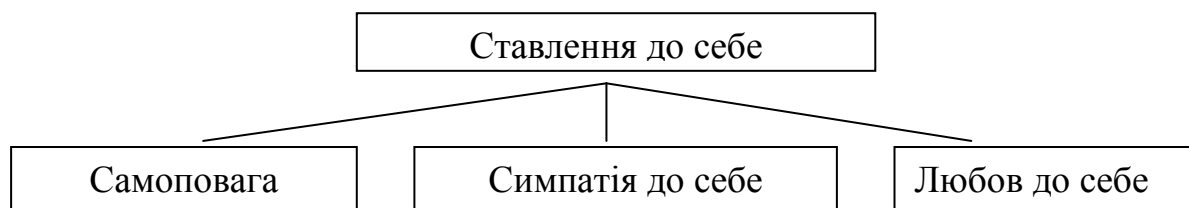
Більшість учених виділяють у структурі Я-концепції таку складову як **ставлення до себе** і вважають цю підструктуру найбільш значущою із феноменів внутрішнього життя особистості.

Ставлення до себе – це переживання, відносно стійке чуття, що занижує самосприймання та Я-образ. Ставлення до себе – складне утворення, яке містить у собі самоповагу, гідність, позитивне ставлення до себе тощо. Воно може співпадати і не співпадати з самооцінкою, тобто самооцінка може бути низькою, але людина зберігає свою гідність. В основі ставлення до себе лежать два внутрішніх мотиви: мотив самоповаги і потреба в сталості, стійкості образу Я.

Самоповага – це потреба індивіда робити максимальним переживання позитивного і мінімальним – переживання негативного ставлення до себе.

Ставлення до себе може переживатися у кількох формах.

Форми ставлення особистості

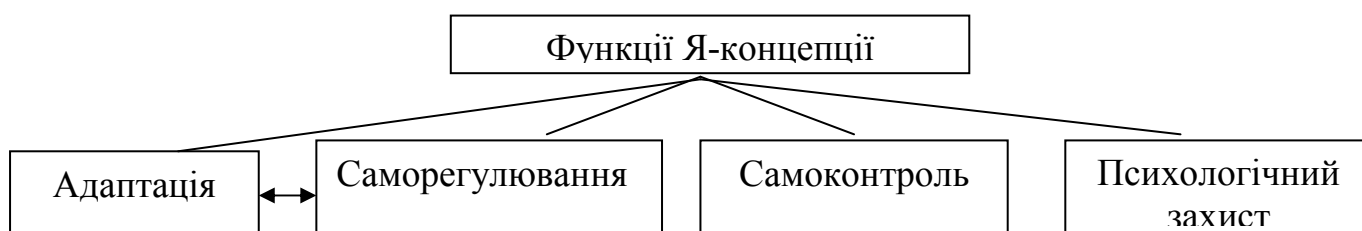
Ставлення до себе, як і самооцінка, визначає форми взаємодії індивіда з оточуючими, тобто його поведінку.

7. Поведінкова складова Я-концепції

Я-концепція формується під впливом контактів індивіда з іншими, насамперед значимими, тому вона у свою чергу визначає, як індивід сприймає оточуючих і як будує свою **поведінку** стосовно них.

Поведінкова складова визначає функції Я-концепції.

Функції Я-концепції, що виявляються в поведінці

Адаптація – вміння пристосовуватися до обставин.

Саморегулювання – безперервний процес пристосування індивіда до умов, що його оточують, і задоволення потреб, які виникають у даний момент.

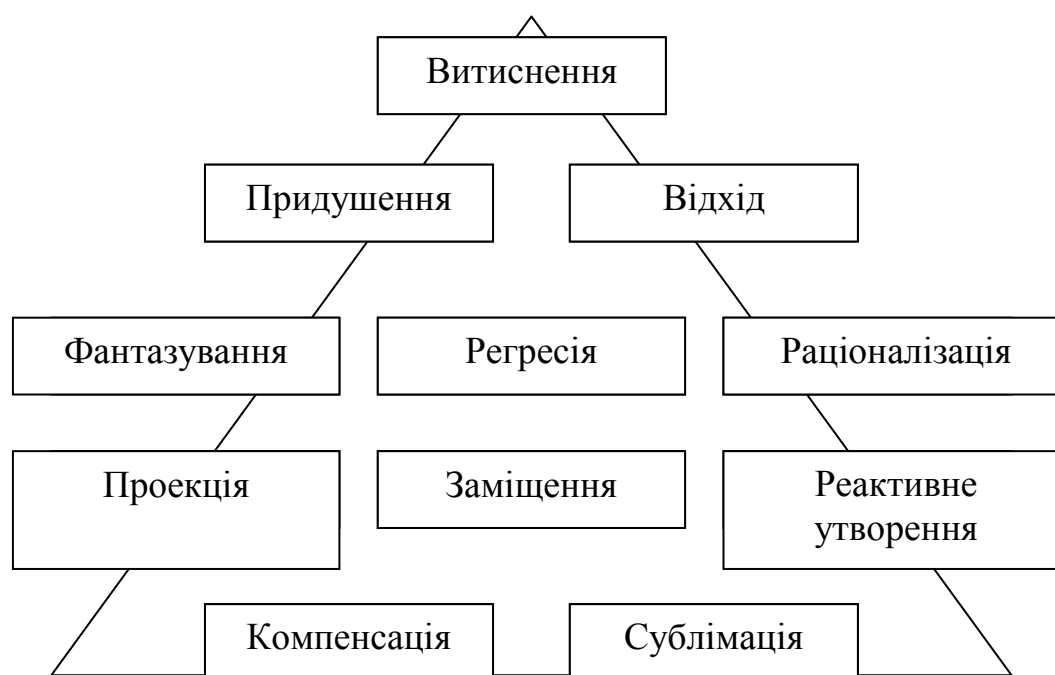
Самоконтроль – здібність управляти своєю поведінкою, яка передбачає включення волі.

Психологічний захист – методи, які використовуються для захисту ставлення до себе і самооцінки. Вони мають назву «механізми психологічного захисту».

8. Механізми психологічного захисту

Психологічний захист – система регуляції людини, яка спрямована на усунення чуття тривоги, що пов'язане з усвідомленням внутрішнього конфлікту. Був розроблений З. Фрейдом і розвинутий іншими вченими (А. Фрейд, К. Г. Юнгом, А. Адлером, К. Хорні, Е. Фроммом та ін.).

Механізми психологічного захисту

1. **Витиснення** – забування, викликане неусвідомленим блокуванням думок або подій, що лякають або загрожують.

2. **Придушення** – усвідомлений і навмисний відхід від неприємних думок і спогадів.

3. **Відхід** – механізм психологічного захисту, який виявляється у бажанні уникнення неприємних ситуацій.

4. **Фантазування** – механізм психологічного захисту у вигляді відходу в уявлений світ, поринання у мрії.

5. **Регресія** – механізм психологічного захисту, який виявляється у вигляді повернення до більш ранніх форм поведінки та мислення.

6. **Раціоналізація** – механізм психологічного захисту, при якому, щоб виправдати неприйнятну ситуацію, перекидають дійсність.

7. **Проекція** – механізм психологічного захисту, який проявляється у вигляді обвинувачення іншого у своїх власних слабостях через почуття провини, яке зазнає сама людина.

8. **Заміщення** – механізм психологічного захисту у вигляді перенесення чуттів, істинне джерело яких не можна усунути або прийняти, на людину або предмет, що їх заміняє.

9. **Реактивне утворення** – механізм психологічного захисту, який примушує людину діяти супроти власним неприйнятним імпульсам.

10. **Компенсація** – механізм психологічного захисту, який полягає у прагненні людини, що не має достатніх здібностей до якоїсь галузі, звертатися до тих галузей діяльності, де вона змогла б досягти успіхів.

11. **Сублімація** – механізм психологічного захисту, який спрямовує неприйнятні імпульси в позитивну, творчу галузь.

Висновки

Активність психіки розглядається як один з факторів, що породжує свідомість. Джерелом активності особистості і її діяльностей є **потреби**, які мають складну ієрархію.

Продуктом свідомості та самосвідомості є Я-концепція. Вона має складну структуру, всі елементи якої об'єднуються в єдину систему. Такі елементи Я-концепції, як самооцінки, ставлення до себе, впливають на особливості поведінки особистості.

Список рекомендованої літератури

1. Абрахам Г. Маслоу Мотивация и личность. Перевод с англ. Татмыбаевой А. М. Вступительная статья Акулиной Н. Н. – СПб: Евразия, 1999. – 478 с.

2. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйрерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения в социуме. – СПб., 2002.
3. Крайг Г. Психология развития. – СПб., 2001 (Серия «Мастера психологии»).
4. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т./А. Н. Леонтьев. : т. II. – М.: Педагогика, 1983. – 320 с.: [ил.]. – (Труды. д. чл. и чл.-кор. АПН СССР).
5. Майерс Д. Социальная психология. – СПб., 1999.
6. Немов Р. С. Психология. Учеб. для студентов высш. пед. учебн. заведений. В 3 кн. Кн. 2. Психология образования. – М., 1995.
7. Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара, 2000.
8. Психологический словарь. /Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мицарикова.– М., 1996.
9. Психологія: Підручник. /За ред. Ю. Л. Трофімова. – К., 2000.
10. Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия. – Самара, 2003.
11. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб., 2000 (Серия «Мастера психологии»).

Завдання для індивідуальних занять та самостійної роботи студентів

Підготуйтеся до співбесіди за темами:

1. Активність і діяльність людини
2. Я-концепція. Поняття, структура.
3. Вплив самооцінки на поведінку людини.
4. Самооцінка та ставлення до себе у структурі Я-концепції.
5. Механізми психологічного захисту в ученні З. Фрейда.
6. Функції Я-концепції.
7. Розвиток Я-концепції в онтогенезі.
8. Фактори, що формують самооцінку.
9. Механізм психологічного захисту. Загальна характеристика.
10. Самосвідомість як вищий рівень розвитку свідомості.

Поміркуйте!

1. Яке значення має Я-концепції для досягнення успіху в особистій та діловій сферах.
2. Як би Ви порадили молодому подружжю виховувати власну дитину, щоб сформувати у неї позитивну Я-концепцію?
3. Як впливає самооцінка на поведінку людини?
4. Яке значення має психологічний захист людини?
5. У чому полягає різниця між активністю та діяльністю?
6. Як розуміються в психології поняття «потреба» і «мотив»?

Ключові поняття теми

Активність, діяльність, дія, мета (ціль), операція, потреба, опредмечування потреби, мотиви, свідомість, самосвідомість, Я-концепція, ставлення до себе, самооцінка, когнітивна складова Я-концепції, поведінкова складова Я-концепції, Я-образ, ідеальне Я, реальне Я, дзеркальне Я, адекватна самооцінка, неадекватна самооцінка, завищена самооцінка, занижена самооцінка, самоповага, адаптація, саморегулювання, самоконтроль, психологічний захист, механізми психологічного захисту, витиснення, придушення, вихід, фантазування, регресія, раціоналізація, проекція, переніс, реактивне утворення, компенсація, сублімація.

ТЕМА 4

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

План

1. Вікові стадії розвитку особистості.
2. Поняття вікової кризи.
3. Життєві кризи особистості.
4. Розв'язання вікової кризи та результативна поведінка як якість життя.
5. Завдання розвитку в юнацькому віці.
6. Значення психологічної обізнаності для розвитку особистості.

1. Вікові стадії розвитку особистості

№ п/п	Стадії розвитку особистості
1.	Вік немовляти (від народження до 1 року)
2.	Раннє дитинство (1-3 роки)
3.	Вік гри (3-6 років)
4.	Шкільний вік (6-12 років)
5.	Підлітки (12-19 років)
6.	Юність (20-25 років)
7.	Дорослість (26-64 роки)
8.	Старість

З 60-х років XX ст. наукове бачення процесів психічного розвитку для світової спільки психологів визначила епігенетична концепція Еріка Еріксона (1902-1994 рр.), яка стосується розвитку ЕГО у напрямку адаптації людини до навколишнього середовища. Цей напрям досліджень має назву ЕГО-психологія.

У книзі «Дитинство та суспільство» (1963 р.) Е. Еріксон поділив життя людини на вісім стадій психосоціального розвитку ЕГО «вісім віків людини». Згідно з його концепцією ці стадії розвитку наслідуються генетично і кожен індивід обов'язково послідовно проходить усі стадії. Отже, розгортається епігенетичний «план особистості», в якому хронологічні рамки віку не мають бути жорсткими, бо вони залежать від співвідношення біологічного, соціального та психологічного віків.

2. Поняття вікової кризи

Кожна стадія життєвого циклу настає в певний час, який може бути визначений як «критичний період». Це обумовлене тим, що кожна психологічна стадія розвитку супроводжується кризою – поворотним моментом у житті індивіда. Вікова криза виникає, коли вступають у конфлікт з одного боку, певний рівень психологічної зрілості, а з іншого – соціальні вимоги, які зумовлені еволюційним завданням, специфічним для кожної фази розвитку.

Отже, вісім психологічних криз, які людина розв'язує на своєму життєвому шляху, є рушійними силами розвитку особистості. Кожна криза – це своєрідний виклик, який спонукає індивіда до особистісного зростання і подолання життєвих перешкод та проблем.

Знання того, як людина справлялася з кожною із значущих життєвих проблем або як неадекватне розв'язання попередніх проблем позбавило її можливості справлятися з подальшими проблемами, має бути, на думку Еріксона, єдиним ключем до розуміння життя кожної особистості. Він підкреслював, що вікова криза є онтогенетичним джерелом як сили, так і недостатньої адаптації. Тому завдання життя людини полягає в тому, щоб адекватно розв'язати кожную кризу, і тоді буде можливість підійти до наступної стадії розвитку більш адаптивною і зрілою особистістю.

3. Життєві кризи особистості

№ п/п	Радіус значущих стосунків	Основний вибір, або кризові суперечності
1.	Мати	Базисна якість довіри проти основоположної безнадії та недовіри
2.	Батько	Автономія (самостійність) проти залежності, сорому та сумнівів
3.	Родина	Особиста ініціатива проти страху провини та догани
4.	Сусіди, школа	Заповзятливість проти почуття неповноцінності
5.	Групи ровесників	Ідентичність проти змішування ідентичності (рольової сплутаності)
6.	Друзі, сексуальні партнери, суперники, співробітники	Інтимність проти ізоляції
7.	Розділена праця, мій дім	Продуктивність (генеративність) проти застою, поглинутості собою
8.	Людство, «мій рід»	Цілісність, універсальність проти відчаю та презирства

Психологію життєвого циклу Е. Еріксон досліджував методом психобіографії. Мета психобіографії – ідентифікація людини протягом усього життя. Головним поняттям цього дослідження є поняття Его-ідентичності. Его-ідентичність – це суб'єктивне почуття неперервного самоототожнення, самоусвідомлення. Бути самим собою в очах інших, у тому числі й у власних очах, – це та «пружина», що надає сили для розвитку особистості на шляху до самого себе. Почуття Его-ідентичності базується на 4-х компонентах:

1) **Співпричетність** – це чітке розуміння того, що своїми почуттями, думками, діями я створюю в цьому світі важливі зміни, але водночас ці почуття, думки та вчинки належать власне мені. Протилежить співпричетності конформність, а саме виконання соціального замовлення, яке не відображає співпричетності з власним «я».

2) **Відчуття інаковості** – чітке усвідомлення тих меж, що відділяють мене від інших.

Его-ідентичність пов'язана з повним відокремленням себе, своїх меж, своєї психологічної території.

3) **Дистанційованість** – визначення погляду на себе, вміння подивитися на себе збоку, через призму власних думок, почуттів (Що зі мною діється? Що я відчуваю?).

4) **Єдність «Я» у часі**. Моє «Я» = «Я». Я не перестаю бути «Я», хоча я розвиваюся в часі.

Отже, співпричетність, відчуття інаковості, дистанційованість, єдність «Я» в часі є ознакою Его-ідентичності.

Поширення радіусу значущих відношень є зовнішніми умовами розвитку ідентичності зростаючої людини. Вступаючи в нові стосунки зі світом значущих людей, людина більш чи менш свідомо робить вибір, розв'язує кризове протиріччя даного типу відносин, котрі й визначають напрям розвитку на кожному віковому ступені. Цей напрям може бути продуктивним, і тоді у людини розвиваються сильні якості, котрі призводять до посилення і зміцнення почуття самоідентичності. І навпаки, вибраний чи нав'язаний напрям розвитку може бути деструктивним, і тоді в людині розвивається центральна патологія даного віку, яка руйнує, послаблює почуття самоідентичності.

4. Розв'язання вікової кризи та результативна поведінка як якість життя

№ п/п	Адаптивні «Его» – якості	Деструктивні новоутворення «віку»
1.	Базальна довіра, надія	Уникнення спілкування та діяльності
2.	Воля	Нав'язливість (імпульсивність або погоджуваність)
3.	Мета (цілеспрямованість)	Загальмованість
4.	Компетентність (уміння)	Інертність (лінощі)
5.	Вірність самому собі	Сором'язливість, негативізм
6.	Любов як здатність до спільності зі збереженням особистого «Я»	Винятковість (схильність виключати кого-небудь чи себе з кола інтимних стосунків)
7.	Творчість, турбота, милосердя	Відкинутість
8.	Мудрість	Презирство

Та форма поведінки, яка виникає внаслідок активних зусиль до розв'язання психосоціальної кризи і до пошуку та винаходу нових рішень для кожної стадії психосоціального розвитку, називається результативною поведінкою.

Результативна поведінка характеризується трьома компонентами:

1. Здатність відбирати нову інформацію.
2. Здатність контролювати особисті емоції та виявлення.
3. Здатність опановувати відповідне соціальне оточення.

Стратегія формування результативної поведінки віддзеркалює здібності, мотиви, потреби.

Результативна поведінка приводить до формування Его-якостей, які дають людині нову орієнтацію, новий досвід, а саме: унікальність мислення, емоційного життя, цінностей та переконань. Це призводить до балансу у ставленні до самого себе та прийняття того, як відносяться до неповторності особистісних вчинків й інші люди зі значущого оточення.

5. Завдання розвитку в юнацькому віці

1. Досягнення автономії від батьків.2. Досягнення сексуальної ідентичності.3. Формування інтеріорізованої (внутрішньої) моралі.4. Вибір професії, кар'єри, занять.

Перше завдання. Досягнення автономії від батьків з психологічної точки зору означає здатність до регуляції своєї власної поведінки, здійснення життєвого вибору, прийняття власних рішень, здатність чинити особисті незалежні вчинки без контролю батьків.

У процесі вирішення цього завдання виникає проблема прийняття індивідуальності один-одного. Процес самовизначення відбувається, коли в іншій людині ми спроможні прийняти схожість та відмінність.

Друге завдання. Досягнення сексуальної ідентичності пов'язане з завершенням внутрішньої роботи над сексуально-рольовими перевагами; остаточний вибір себе як чоловіка, так і жінки.

Досягнення сексуально-рольової ідентичності передбачає інтеграцію трьох компонентів: біологічного, психологічного, соціального віку.

Третє завдання. Формування інтеріорізованої (внутрішньої) моралі пов'язане з новими когнітивними якостями у зв'язку з відкриттям нових життєвих ситуацій, у яких усвідомлюються відповідальність та наслідки своїх дій у контексті прав і потреб інших людей.

Четверте завдання. Вибір професії, кар'єри, занять.

Вступ у світ праці, кар'єри потребує від молоді людини зовсім нового розподілу фізичної та психологічної енергії, чіткого структурування часу кожного дня. Проблемою також є зіткнення соціальних емоцій, наприклад, потреби у досягненні з невідпрацьованими внутрішніми емоціями, такими, як страх невдачі, невпевненість у собі тощо.

Компоненти морального вибору

- 1) Що будуть думати і почувати інші люди в тому випадку, коли я вчиню так, як хочу вчинити?
- 2) Який вплив справить мій вибір на інших людей: кому завдам шкоди, кому принесу користь, що отримаю сам?
- 3) Вплив ситуації (вона не відіграє вирішальної ролі). Коли переоцінюється вплив обставин, людина делегує відповідальність у зовнішнє середовище.
- 4) Внесок «Я», котрий має місце у рішенні: чи приймаються тіньові сторони особистості, чи тільки її «фасад».
- 5) Емоційний компонент: як я відчуваюся, коли вчиняю так чи інакше.
- 6) Вплив відповідних установок і переконань.
- 7) Внесок добра у світ (чи буде більше страждань у світі, чи вони зменшаться).
- 8) Юридичні наслідки вчинку (чи є мій вчинок кримінальним; чи відповідає мій вчинок системі власних етичних цінностей; роблячи вибір, переступаю через себе чи дію відповідно до себе).

6. Значення психологічної обізнаності для розвитку особистості

Роблячи аналіз психобіографії людини, слід підкреслити, що кожен віковий ступінь характеризується неперервністю. Одна стадія не заміщує іншу, а підлаштовується до неї. Початок віку – поняття дуже умовне, тому що загальна здатність, яка буде ключовою у новому віці, вже виявила себе в більш примітивному вигляді у попередньому віці. Кінець віку ще більш умовний через те, що базова якість, яка сформувалася в даному віці, закріплюється в наступному.

Ці спостереження дають підґрунтя для висновку про те, що людина може змінити себе на краще або збільшити погане в собі на будь-якому ступені свого розвитку. У психології розвитку існує проблема, викликана дійсністю. У будь-якій точці розвитку можливі зупинка психічного зростання і вихід на плато.

Досягнутий на цей момент рівень психологічного дозрівання стає особистісним типом людини, наприклад, вічний підліток.

При цьому прорив до вищих рівнів психічного розвитку блокується не стільки зсередини у зв'язку з дефектом якихось функцій організму, скільки зовнішніми обставинами, серед яких головною є відсутність психологічної грамотності.

Еріксон вважав, що людина, яка взаємодіє з оточенням, стає у процесі свого розвитку все більш і більш компетентною, стає гармонійною особистістю.

Проте слід підкреслити, що необхідною умовою для досягнення гармонійного розвитку є неослабна увага самої людини та її оточення до явищ життя душі.

Его-ідентичність є стимулом розвитку, психосоціальна криза дає людині шанс для розвитку, а усвідомлення себе у процесі розвитку – це той компас, який допомагає не збитися зі шляху.

Психологічна обізнаність відкриває перед людиною можливості саморозвитку через усвідомлення свого співвідношення зі світом, із навколишнім осередком на шляху до гармонії і щастя.

Аналіз повного життєвого циклу з описом адаптивних Его-якостей та головних патологій розвитку дає можливість кожній людині приміряти цю психобіографію до себе в пошуках точки відліку усвідомлюваного нами віку не за кількістю років, а за якістю праці душі.

Висновки

Розвиток людини, за теорією американського психолога Еріка Еріксона, складається з трьох взаємозв'язаних, хоча і автономних, процесів:

- соматичного розвитку – вивчає біологія;
- розвитку соціального «Я» – вивчає психологія;
- соціального розвитку – вивчають суспільні науки.

Основний закон розвитку – епігенетичний принцип, згідно з яким на кожному новому етапі розвитку виникають нові явища та властивості. Перехід до наступної фази розвитку протікає у формі «нормативної кризи». Він можливий лише на основі вирішення основних суперечностей, притаманних попередній фазі. Еріксон поділяє весь життєвий цикл на 8 фаз, кожна з яких має свої специфічні завдання і може пройти нормально або з відхиленнями.

Процес розвитку особистості визначається її взаємодією з обставинами життя. Звідси, щоб зрозуміти розвиток особистості, необхідно проаналізувати історію процесу взаємодії особистості з обставинами життя, що склалися для неї, та у першу чергу – із соціальним оточенням.

У взаємостосунках особистості та довкілля необхідно враховувати два вирішальних та взаємозв'язаних моменти:

- характер впливів обставин життя та навколишнього середовища;
- активність особистості, яка впливає на обставини життя.

Виховання має вирішальну роль у формуванні творчої особистості. Виховання особливо ефективне, якщо воно збігається з впливом обставин.

Проте вплив виховання і обставин можуть бути протилежними, а також суперечити природній організації людини.

Список рекомендованої літератури

1. Зиглер Д., Хьелл Л. Теории личности. – СПб., 1999 (Серия «Мастера психологии»).
2. Крайн Г. Психология развития. – СПб., 2000 (Серия «Мастера психологии»).
3. Мастеров Б. М., Цукерман Г. А. Психология саморазвития. – М., 1995.
4. Фернхем А., Хейввен П. Личность и социальное поведение. – СПб., 2001 (Серия «Мастера психологии»).
5. Эриксон Э. Детство и общество. – СПб., 1996.
6. Эриксон Э. Идентичность: Юность и кризис. – М., 1996.
7. Эриксон Э. Молодой Лютер. – М., 1996.

Завдання до індивідуальних занять та самостійної роботи студентів

Підготуйтеся до співбесіди за темами:

1. Епігенетична концепція розвитку Еріка Еріксона.
2. Вісім стадій психосоціального розвитку, або вісім «віків людини».
3. Вісім психосоціальних криз як рушійні сили розвитку особистості.
4. Суть кризи як поворотного моменту в житті індивіда.
5. Позитивні та негативні компоненти кризи.
6. Результативна поведінка як якість життя.
7. Адаптивні Его-якості.
8. Головні патології розвитку.
9. Завдання розвитку в юнацькому віці.
10. Компоненти Его-ідентичності.
11. Проблеми особистісного зростання.
12. Любов як адаптивна Его-якість.
13. Нарцисизм як патологія розвитку.
14. Проблема мораторію дорослішання.

15. Значення психологічної обізнаності для адаптивного розвитку особистості.

Поміркуйте!

1. У чому полягає сутність епігенетичної концепції розвитку Еріка Еріксона?
2. У чому полягає суть вікової кризи?
3. Чому психосоціальна криза є рушійною силою розвитку особистості?
4. Яким чином якість життя людини залежить від розв'язання вікової кризи?
5. Яке значення має психологічна обізнаність для адаптивного розвитку особистості?

Ключові поняття теми

Епігенетична концепція розвитку, стадія розвитку особистості, психосоціальна криза, метод психобіографії, Его-ідентичність, значущі відношення, кризове протиріччя та головний вибір, адаптивна Его-якість, патологія розвитку, результативна поведінка, психосоціальна обізнаність особистості, особистісне зростання, мораторій дорослішання.

ТЕМА 5

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ. ТЕМПЕРАМЕНТ

План

1. Темперамент як індивідуально-психічна властивість особистості.
2. Історія розвитку основних теорій темпераменту.
3. Психологічна характеристика темпераменту (за І. П. Павловим).
4. Характеристика 4-х типів темпераменту.

1. Темперамент як індивідуально-психічна властивість особистості

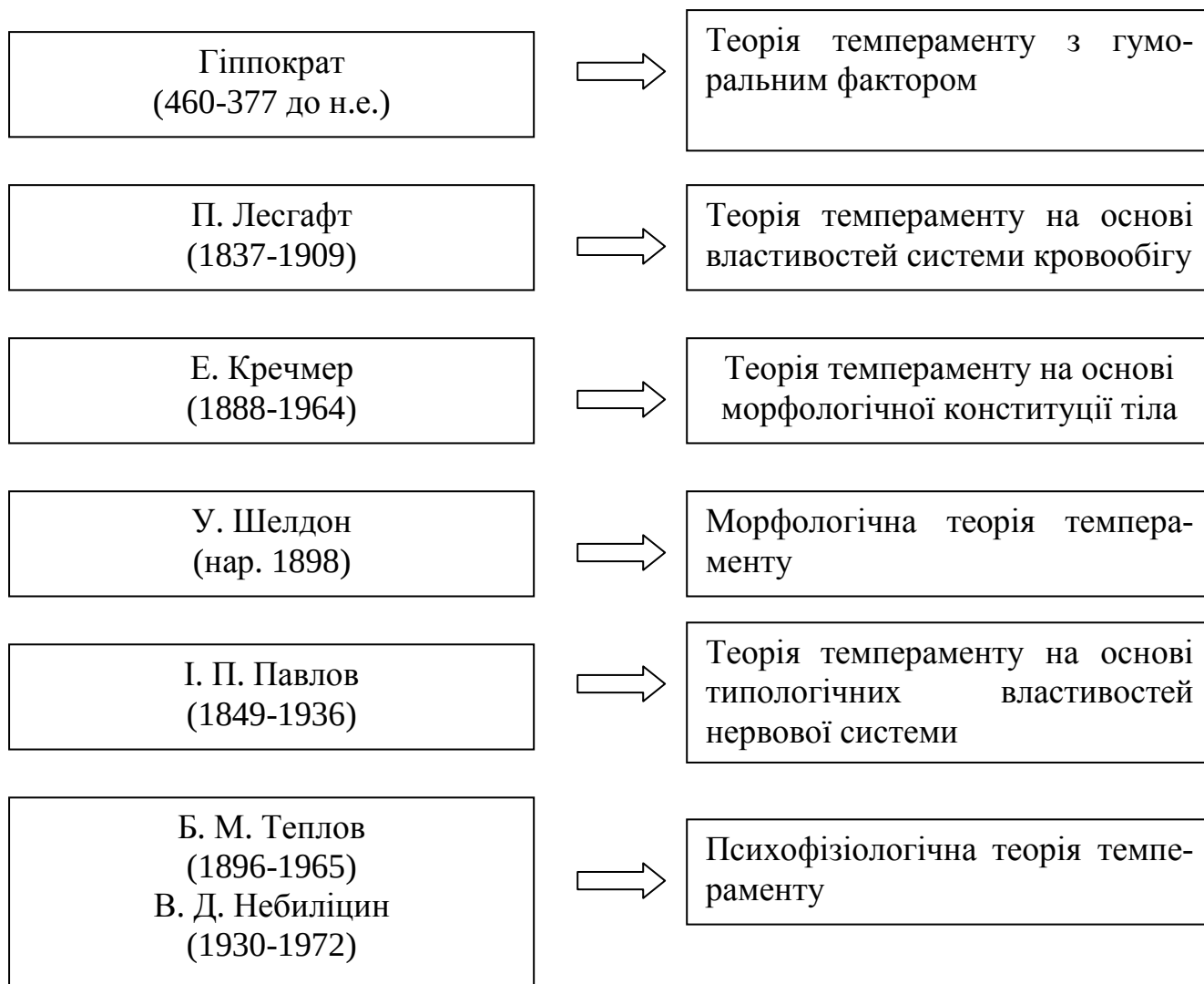
Темперамент (лат. *temperamentum* – відповідне співвідношення рис) – це психічна властивість особистості, яка характеризує індивіда з боку динамічних особливостей його психічної діяльності.

Темперамент відбиває динамічні характеристики діяльності та поведінки людини, що виявляється не стільки в кінцевому підсумку, скільки в їх перебігу.

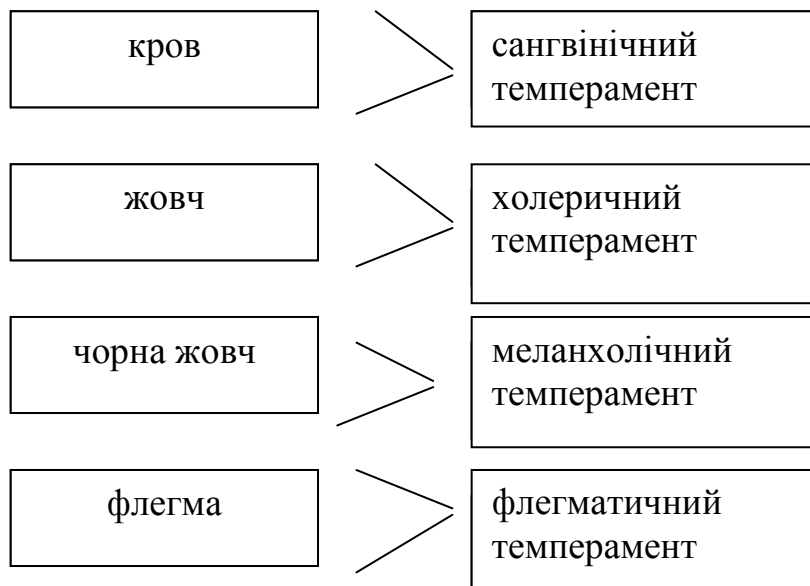
І. П. Павлов вважав, що темперамент – це генотип, тобто природжена, природна особливість нервової системи.

Б. М. Теплов дає таке визначення темпераменту: «Темпераментом називається характерна для даної людини сукупність психічних особливостей, пов'язаних з емоційною збудливістю, тобто швидкістю виникнення почуттів, з одного боку, та їх силою – з іншого».

2. Історія розвитку основних теорій темпераменту

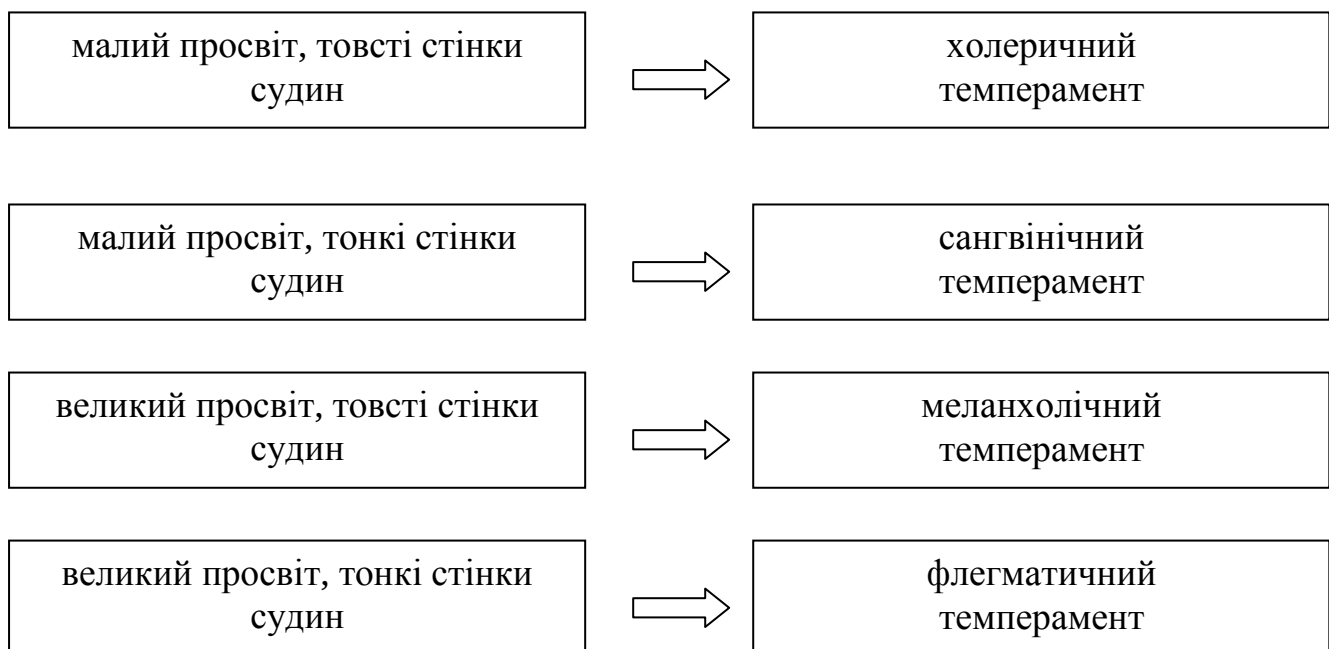

Найдавніша теорія темпераменту розроблена старогрецьким лікарем Гіппократом. Основні положення його теорії ґрунтуються на **співвідношенні між рідинами**, які циркулюють у людському організмі (кров, жовч, чорна жовч, слиз (лімфа, флегма)). На основі теорії Гіппократа сформувалося вчення про темперамент, згідно з яким існують чотири типи темпераменту, залежно від домінування в організмі людини певної рідини.

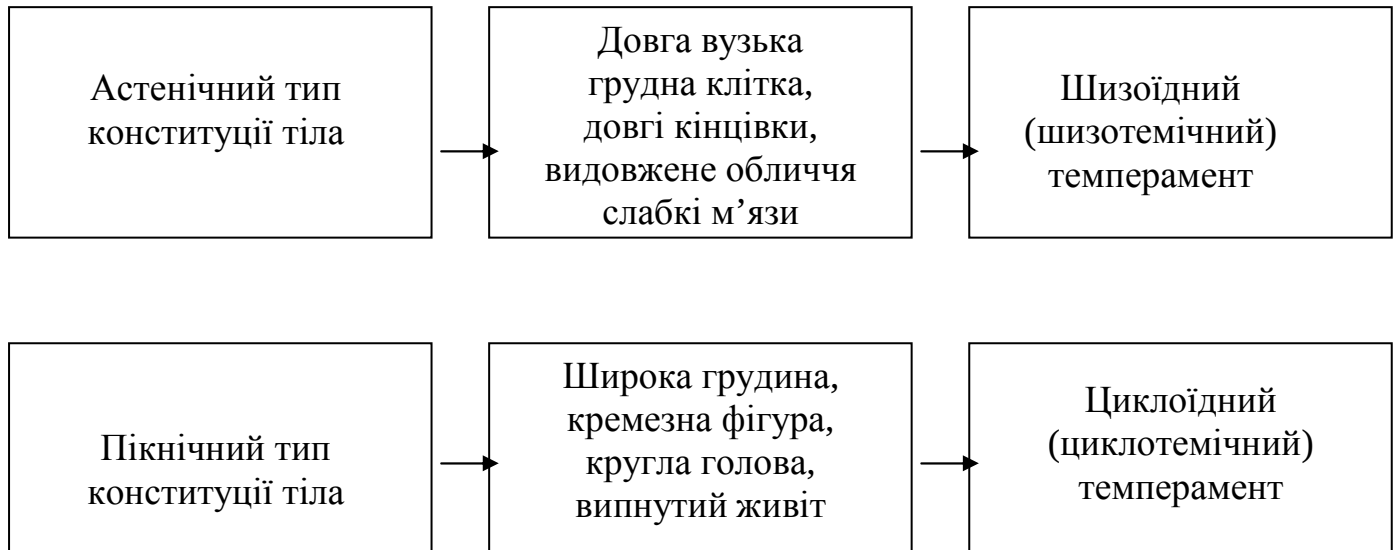
П. Лесгафт розробив оригінальну теорію, згідно з якою в основі проявів темпераменту лежать **властивості системи кровообігу**, зокрема товщина стінок кровоносних судин, діаметр їхнього просвіту, побудова і форма серця тощо.

Теорія темпераментів (за П. Лесгафтом)

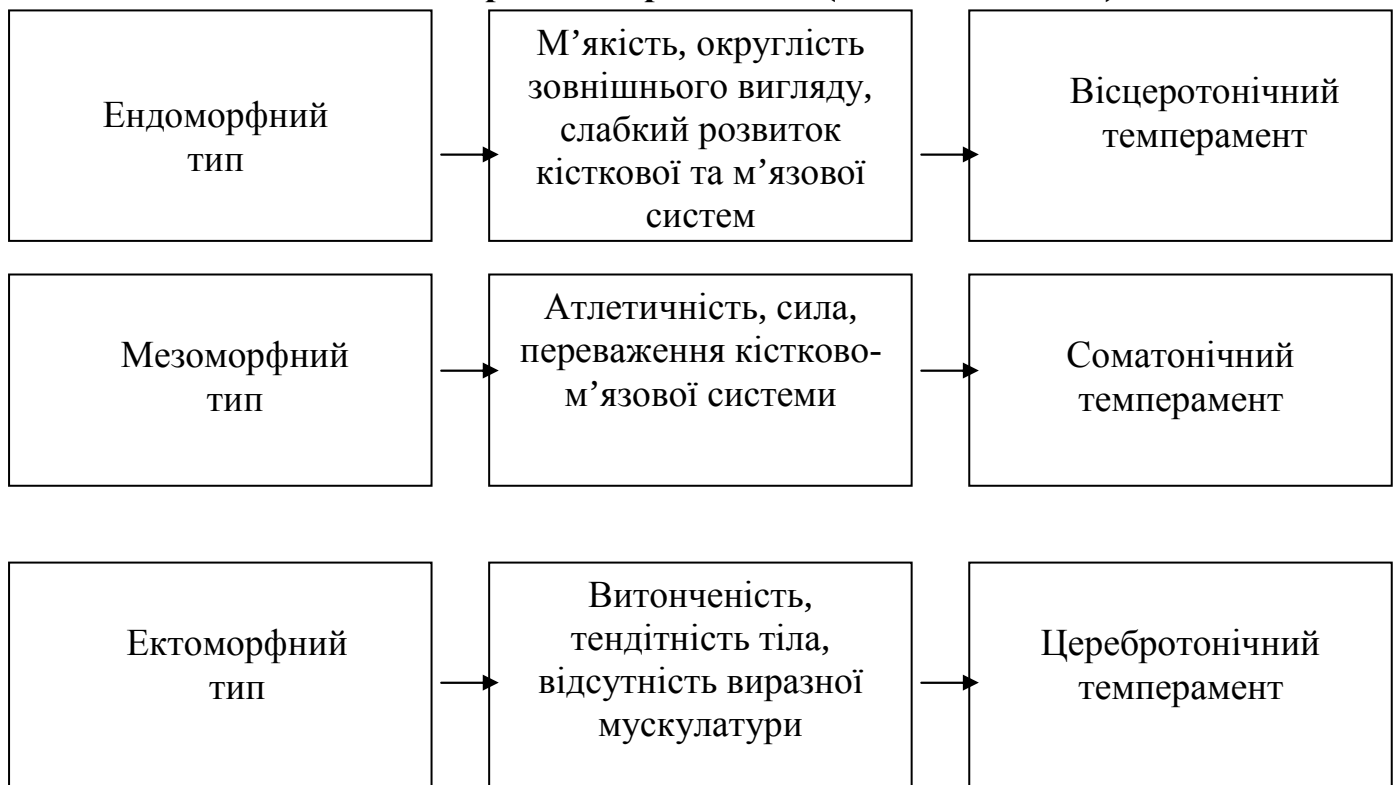
Е. Кречмер спробував визначити типи темпераменту через **типи морфологічної конституції тіла людини**.

Теорія темпераментів (за Е. Кречмером)

Американський психолог В. Шелдон запропонував морфологічну теорію темпераменту, за якою виділяються **три типи соматичні конституції («соматотипи»)**.

Теорія темпераментів (за В. Шелдоном)

Психофізіологічний аналіз структури темпераменту дає змогу, за В. Д. Небиліциним і Б. М. Тепловим, виділити три головних його компоненти, які виявляються в загальній активності індивіда, його моториці та емоційності. Зазначені компоненти темпераменту в актах людської поведінки утворюють єдність спонукання, дії та переживання.

3. Психологічна характеристика темпераменту (за І. П. Павловим)

Наукова основа побудова **теорії темпераменту** була розроблена **І. П. Павловим** у його **вченні про типологічні властивості нервової системи тварин і людей**.

Вища нервова діяльність характеризується співвідношенням двох головних процесів – **збудження та гальмування**.

Збудження – це функціональна активність нервових клітин і центрів кори головного мозку.

Гальмування – це зниження активності нервових клітин і центрів кори головного мозку.

Нервові процеси збудження та гальмування характеризуються **силою, врівноваженістю і рухливістю**.

Сила нервових процесів характеризує нервову систему людини з боку здатності витримувати вплив подразників зовнішнього середовища.

Врівноваженість нервових процесів – це певний баланс процесів збудження та гальмування.

Рухливість нервових процесів – це швидкість зміни процесів збудження та гальмування.

Різні поєднання цих показників притаманні різним типам вищої нервової діяльності (ВНД) людини. Ці комбінації збігаються, за І. П. Павловим, з античною класифікацією темпераменту.

4. Характеристика 4-х типів темпераменту (за І. П. Павловим)

Типи ВНД	Характеристика нервових процесів збудження та гальмування			Тип Темпераменту
	Сила	Врівноваже- ність	Рухливість	
Сильний	Сильний	Врівноважений	Рухливий	Сангвінічний
Сильний	Сильний	Неврівноваже- ний	Рухливий	Холеричний
Сильний	Сильний	Врівноважений	Інертний	Флегматичний
Слабкий	Слабкий	Неврівноваже- ний	Інертний	Меланхолічний

Сангвінік. Йому притаманні висока нервово-психічна активність, різноманітність і багатство міміки та рухів, емоційність, вразливість і лабільність. Водночас переживання сангвініка неглибокі. Якщо немає адекватного виховання, серйозних цілей у житті, творчої діяльності, то в поведінці можуть закріпитися такі риси, як відсутність необхідної зосередженості, витривалості, поверховість.

Холерик. Для нього характерні високий рівень нервово-психічної активності та енергії дій, а також сила, імпульсивність, яскрава виразність емоційних переживань. Процес збудження переважає над процесом гальмування. Циклічність у діяльності – результат невідновленості їх нервової діяльності. Без адекватного виховання в поведінці холерика можуть закріпитися нестриманість, гарячковість, нездатність до самоконтролю.

Флегматик. Врівноваженість і деяка інертність нервових процесів дозволяють флегматику залишатися спокійним у будь-яких умовах. Йому притаманні низький рівень активності та невміння швидко переключатись,

повільність і спокій у діях, міміці та мовленні, сталість. Глибина почуттів і настроїв. При помилках у вихованні у флегматика можуть розвинути млявість, збідненість і слабкість емоцій, стереотипність у мисленні та діях.

Меланхолік. Низький рівень нервово-психічної активності, стриманість і приглушеність моторики й мовлення, значна емоційна реактивність, глибина і стійкість почуттів при слабкому зовнішньому їх виявленні притаманні цьому типу темпераменту. Реакція меланхоліка часто не відповідає силі подразника. Сильні дії подразників часто викликають у меланхоліка гальмівну реакцію. У нього можуть розвинути підвищена емоційна вразливість, замкненість і відчуженість, схильність до тяжких внутрішніх переживань, які не відповідають об'єктивній дійсності.

Висновки

1. Поведінка людини залежить від особливостей її природної організації. Темперамент є складовою особистості, найтісніше пов'язаною з фізичною конституцією людського організму.
2. Темперамент – це сукупність індивідуальних особливостей, які характеризують динамічну та емоційну складові поведінки людини, її діяльності та спілкування.
3. Темперамент людини є основою формування характеру людини, проте не визначає ні спрямованості особистості, ні її інтересів чи ідеалів.

Список рекомендованої літератури

1. Бурлачук Л. Ф. Психодіагностика личности. – К., 1982.
1. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К., 2001.
2. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: Навчальний посібник. – К., 2000.
3. М'ясоїд П. А. Загальна психологія. – К., 2000.
4. М'ясоїд П. А. Задачі з курсу загальної психології. – К., 2000.

5. Небылицын В. Д. Основные свойства нервной системы человека. – М., 1966.
6. Основи психології: Підручник /За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К., 1997.
7. Пашукова Т. І., Допіра А. І., Дьяконов Г. В. Практикум з загальної психології, - К., 2000.
8. Психологія: Підручник /За ред. Ю. Л. Трофімова – К. 1999.
9. Симонов П. В., Ерисев П. М. Темперамент. Характер. Личность. – М., 1984.
10. Стреляу Я. Роль темперамента в психическом развитии. – М. 1982.

Завдання для індивідуальних занять та самостійної роботи студентів

Підготуйтеся до співбесіди за темами:

1. Поняття темпераменту як динамічної характеристики особистості.
2. Основні положення теорії темпераменту старогрецького лікаря Гіппократа.
3. Гуморальна теорія темпераменту німецького вченого І. Канта.
4. Оригінальна теорія темпераменту російського вченого П. Ф. Лесгафта.
5. Аналіз морфологічної конституції тіла людини в теорії темпераменту німецького психіатра Е. Кречмера.
6. Морфологічна теорія темпераменту американського психолога В. Шелдона.
7. Учення І. П. Павлова про типи вищої нервової діяльності.
8. Основні риси холеричного темпераменту.
9. Загальна характеристика сангвінічного темпераменту.
10. Флегматичний темперамент та його ознаки.
11. Характеристика меланхолічного темпераменту.
12. Методики дослідження розвитку індивідуальних психологічних властивостей особистості.
13. Темперамент і діяльність.

Поміркуйте!

1. У чому можуть проявлятися властивості темпераменту?
2. Чи можна за бажанням змінити тип темпераменту?
3. Чим зумовлена схильність меланхоліків до виконання монотонних робіт тонкого мистецького плану?
4. Як проявляються компенсаторні особливості психіки людини в індивідуальному стилі діяльності?
5. Уявіть, що ви керівник фірми і набираєте працівників. Осіб якого типу темпераменту ви б хотіли бачити на посадах секретаря, референта, водія транспорту, агента з реклами, біржового агента, агента зі зв'язків з громадськістю, бухгалтера, охоронця?

Ключові поняття теми

Темперамент, сила нервових процесів, врівноваженість нервових процесів, рухливість нервових процесів, холеричний темперамент (холерик), сангвінічний темперамент (сангвінік), флегматичний темперамент (флегматик), меланхолічний темперамент (меланхолік).

ТЕМА 6

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ. ХАРАКТЕР

План

1. Поняття про характер та його структуру.
2. Риси характеру.
3. Типи акцентуалізації характеру.
4. Формування характеру.

1. Поняття про характер та його структуру

Характер – це сукупність стійких індивідуальних рис і особливостей особистості, яких людина набуває у процесі діяльності та спілкування, що обумовлює типові для індивіда способи поведінки.

Структурність характеру – це закономірна залежність між його окремими рисами, яку можна розглядати у загальнопсихологічному, типологічному аспектах, а також в аспекті індивідуальних особливостей.

Структуру і зміст характеру людини визначають:

- а) динаміка волі;
- б) специфіка виявлення емоцій людини та емоційний фон;
- в) інтелектуальні особливості людини;
- г) взаємозв'язок усіх цих компонентів.

2. Риси характеру

Основні групи рис характеру людини як вираження її ставлення до дійсності

Перша група	Ставлення до суспільства, колективу, інших людей		Моральні якості особистості - чуйність, тактовність - ввічливість, щирість - самокритичність, скромність
	- комунікативність - відлюдність		Вольові якості особистості - рішучість, стійкість - наполегливість, цілеспрямованість - самостійність
Друга група	Ставлення до праці (справи)		Емоційні особисті якості - запальність - байдужість - вразливість, тривожність - ніжність тощо
	- активність, працелюбство - безініціативність - творче ставлення - безвідповідальність		
Третя група	Ставлення до себе		
	- альтруїзм, скромність - егоїзм, зарозумілість - некритичність - гордість, хвацтво		
Четвер-та група	Ставлення до речей		Інтелектуальні якості особистості
	- охайність, бережливість - неохайність, марнотрацтво, скупість		- кмітливість - винахідливість - допитливість

Деякі риси характеру можуть бути розвинуті надміру, що призводить до формування так званих акцентуацій характеру.

Акцентуація характеру – це крайні варіанти норми характеру як результат підсилення його окремих рис.

Класифікація типів акцентуації характеру достатньо складна і не співпадає за найменуванням у різних авторів (К. Леонгард, А. Лічко). Узагальнена класифікація подана в цій схемі.

3. Типи акцентуації характеру

Інтровертний тип	⇒	Замкненість, утруднення у спілкуванні, налагодженні стосунків з іншими
Екстравертний тип	⇒	Жага спілкування і діяльності, емоційна збудженість
Некерований тип	⇒	Імпульсивність, конфліктність, категоричність, підозрілість
Неврастенічний тип	⇒	Подразливість, підвищена втомлюваність
Сензитивний тип	⇒	Надмірна чутливість, лякливість, вразливість, сором'язливість
Демонстративний тип	⇒	Егоцентризм, потреба в постійній увазі до себе, співчуття

Характер тісно пов'язаний з темпераментом, який може сприяти або протидіяти розвиткові певних рис характеру.

4. Формування характеру

Характер формується з перших днів життя людини до останніх його днів. У перші роки життя провідним **фактором розвитку характеру** стають дорослі. У молодшому віці поряд із наслідуванням на перше місце виступає **виховання**. З підліткового віку важливу роль у формуванні характеру відіграє **самовиховання**.

Характер може свідомо, цілеспрямовано вдосконалюватися самою людиною завдяки зміні соціальної поведінки, спільної діяльності, спілкування з іншими людьми протягом усього життєвого шляху.

Висновки

Характер, на відміну від темпераменту, не є природженим, він формується у процесі соціалізації індивіда.

Характер – це сукупність стійких індивідуальних особливостей особистості, що формуються та виявляються в діяльності та спілкуванні, яка обумовлює типові для цієї особистості способи поведінки та систему відносин.

Список рекомендованої літератури

1. Кон И. С. Открытие «Я». – М., 1978.
2. Костюк В. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989.
3. Леонгард К. Акцентуированные личности. – К., 1989.
4. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: навчальний посібник. – К, 2000.
5. Мерлин В. С. Структура личности: характер, способности, самосознание. – Пермь, 1990.
6. Психология развивающейся личности /Под ред. А. В. Петровского – М., 1987.
7. Психологія: Підручник /За ред. Ю. Л. Трофімова. – К., 1999.

8. Симонов П. В., Ерисев П. М. Темперамент. Характер. Личность. – М., 1987.
9. Столяренко А. М. Психология и педагогіка. – М., 2001.
10. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогіка. – СПб., 2000.

Завдання для індивідуальних занять та самостійної роботи студентів

Підготуйтеся до співбесіди за темами:

1. Характер як сукупність стійких індивідуальних особливостей особистості, яких людина набуває в суспільстві.
2. Структурність характеру як закономірна залежність між його окремими рисами.
3. Акцентуація характеру. Класифікація основних типів акцентуації характеру.
4. Вплив властивостей темпераменту на виявлення характеру.
5. Форми і методи самовиховання як фактор самовдосконалення особистості.
6. Диференційний підхід у дослідженні індивідуальних властивостей особистості.
7. Види суперечностей та їх роль у становленні характеру.

Поміркуйте !

1. Як співвідносяться в характері людини біологічне і соціальне?
2. Чому самовиховання характеру є ефективнішим, ніж виховання?
3. Чи можна за зовнішніми рисами обличчя людини визначити її характер?
4. У прислів'ї сказано: «Посієш вчинок – пожнеш звичку, посієш звичку – пожнеш характер, посієш характер – пожнеш долю». Про яку закономірність характеру йдеться?

Ключові поняття теми

Характер, риси характеру, риса особистості, провідні та другорядні риси характеру, акцентуація характеру, інтровертний тип, екстравертний тип, сензитивний тип, некерований тип, неврастенічний тип, демонстративний тип.

ТЕМА 7

КОГНІТИВНІ ПРОЦЕСИ ВІДЧУТТЯ. СПРИЙМАННЯ. УВАГА

План

1. Відчуття. Загальна характеристика, види та основні властивості відчуттів.
2. Сприймання. Основні властивості сприймання.
3. Увага. Основні характеристики. Керування увагою.

Пізнавальні психологічні процеси

Відчуття	Сприймання	Пам'ять	Уява	Мислення
Відображення окремих властивостей предметів, що безпосередньо впливають на наші органи чуття	Відображення предметів та явищ, що безпосередньо впливають на органи чуття в цілому, в сукупності властивостей та ознак цих предметів	Відображення минулого досвіду чи відбиток зберігання та відтворення явищ, речей тощо	Відображення майбутнього, створення нового образу на підставі минулого досвіду	Вища форма відображувальної діяльності, що дозволяє зрозуміти сутність предметів та явищ, їх взаємозв'язок, закономірність розвитку

1. Відчуття. Загальна характеристика, види та основні властивості відчуттів

Відчуття – психічний процес, що полягає у відображенні мозком окремих властивостей предметів і явищ об'єктивного світу, а також внутрішніх станів організму за безпосередньої дії та впливу подразників на відповідні органи чуття.

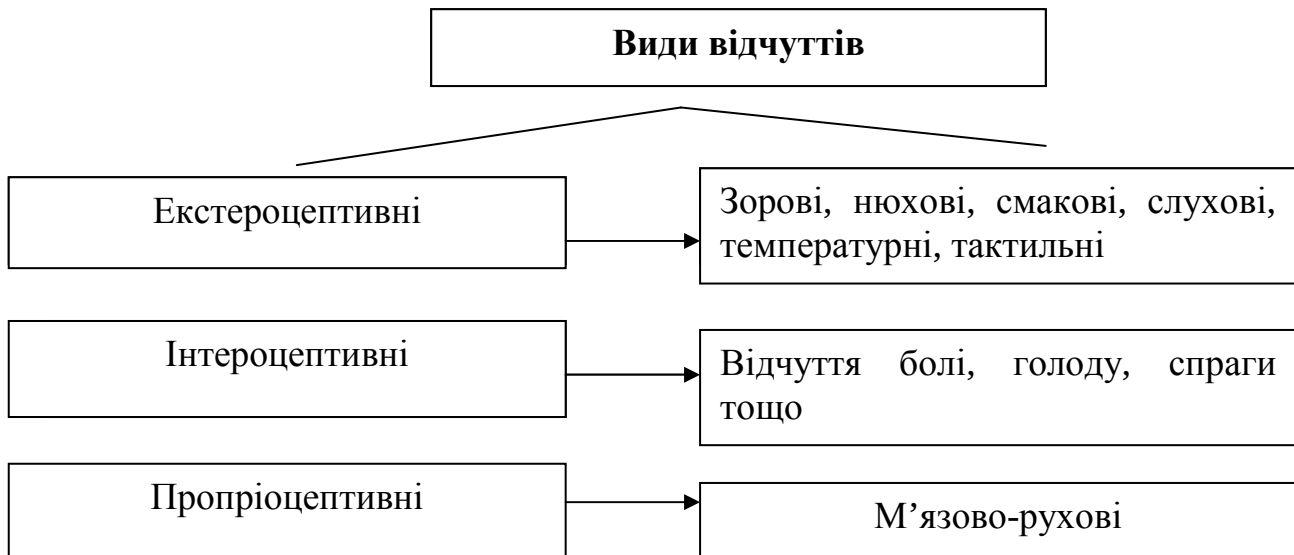

За розташуванням рецепторів відчуття поділяють на екстероцептивні, інтероцептивні і пропріоцептивні.

Екстероцептивні відчуття мають рецептори на поверхні тіла відображають властивості предметів і явищ зовнішнього середовища (зорові, слухові, дотикові, нюхові, смакові).

Інтероцептивні відчуття мають рецептори, розташовані у внутрішніх органах і тканинах тіла та відображають стан внутрішніх органів (органічні – спраги, голоду тощо).

Пропріоцептивні відчуття дають інформацію про рух і положення нашого тіла.

Відчуття як елементарне відображення матеріального світу закономірно відбиває основні характеристики предметів і явищ – якісні, кількісні, просторово-часові. Головною характеристикою відчуттів є їхня якість.

Якість відчуттів – специфічні особливості, які відрізняють кожен вид чуття від інших видів.

Інтенсивність відчуттів визначається силою діючого подразника та функціональним станом рецептора.

Тривалість відчуттів визначається функціональним станом органів чуття, часом дії подразника та його інтенсивністю.

Просторова локалізація – просторовий аналіз, що здійснюється дистантними рецепторами, дає нам відомості про локалізацію подразника у просторі.

Загальні властивості відчуттів

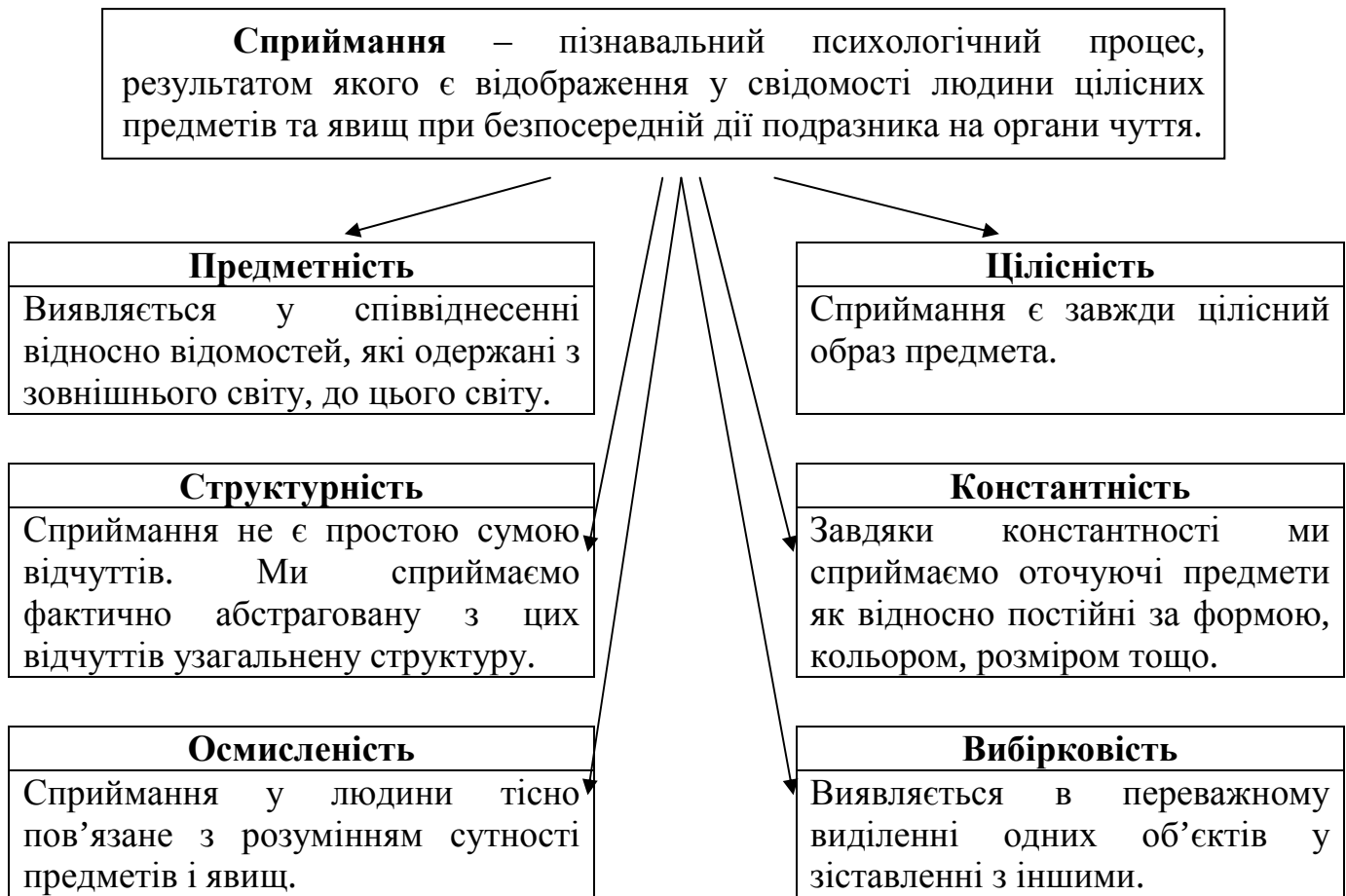
Якість	Кожен вид відчуттів має свої специфічні особливості, які відрізняють його від інших видів. Так, слухові відчуття характеризуються висотою, тембром, гучністю; зорові – кольоровим тоном, насиченістю, світлотою тощо
Інтенсивність	Визначається силою діючого подразника та функціональним станом рецептора
Тривалість	Визначається функціональним станом органа чуття, часом дії подразника та його інтенсивністю
Просторова локалізація	Просторовий аналіз, що забезпечується дистантними рецепторами, дає нам відомості про локалізацію подразника у просторі. У деяких випадках відчуття співвідноситься з тією частиною тіла, на яку впливає подразник (смакові відчуття), а іноді вони більш розмиті (больові відчуття).

2. Сприймання. Основні властивості сприймання

Сприймання – це психічний процес відображення предметів і явищ об’єктивної дійсності в сукупності їх властивостей і частин при безпосередній дії їх на органи чуття з розумінням цілісності відображуваного.

Основними властивостями сприймання є предметність, структурність, цілісність, константність, вибірковість, осмисленість.

Сприймання та його властивості

3. Увага. Основні характеристики. Керування увагою

Увага є формою організації психічної діяльності людини, яка полягає у спрямованості й зосередженості свідомості на об'єктах, що забезпечує їх виразне відображення. Характерними для уваги є такі риси: концентрація, стійкість, переключення, розподіл уваги, обсяг.

Стійкість уваги виявляється в здатності протягом тривалого періоду часу зберігати увагу на певному об'єкті, предметі діяльності.

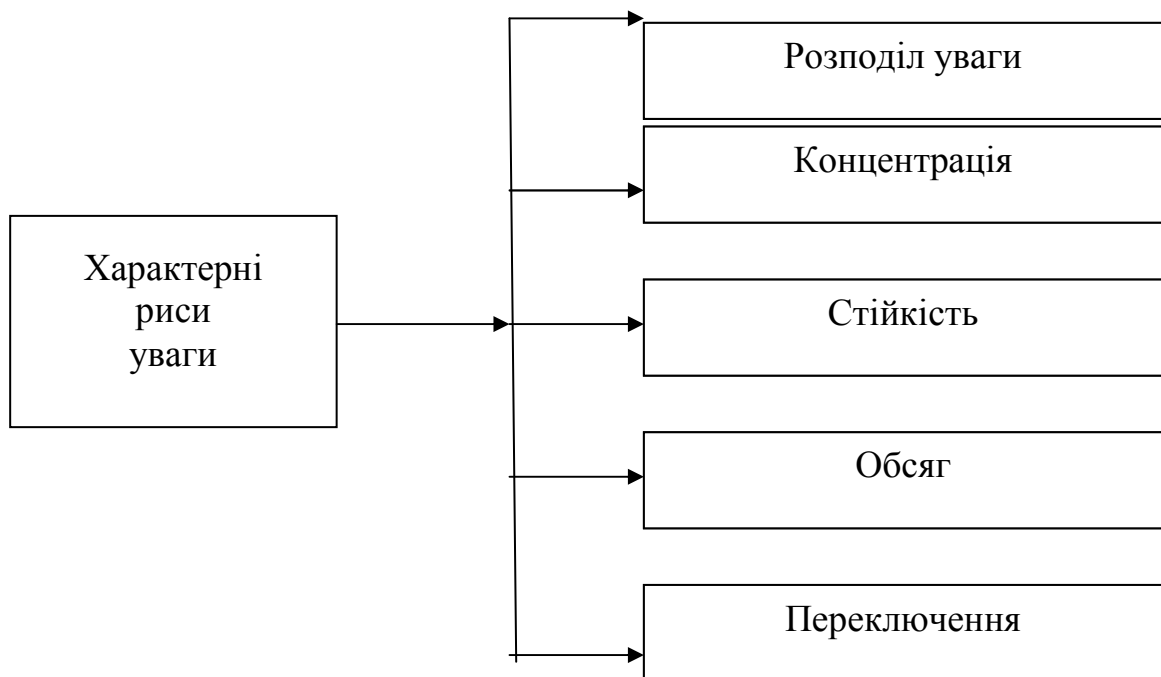
Концентрація уваги – утримання уваги на одному об'єкті, або на одній діяльності, абстрагуючись від усього іншого.

Переключення уваги розуміють як зміну її спрямованості з одного об'єкта на інший, з одного виду діяльності на інший.

Розподіл уваги полягає в тому, що людина може одночасно утримувати в зоні уваги кілька об'єктів, виконувати два, а то й три види діяльності.

Обсяг уваги – це така її характеристика, яка визначається кількістю інформації, що одночасно може зберігатися у сфері підвищеної уваги людини (середній обсяг уваги людини – 5-7 одиниць інформації).

Характерні риси уваги

Виділяють такі види уваги: мимовільну, довільну, післядовільну.

Мимовільна увага виникає незалежно від наміру та бажання людини.

Довільна увага характеризується спрямованим і регульованим зосередженням, зумовленим потребами діяльності.

Увага, яка спершу підтримувалася вольовими зусиллями, тобто була довільною, потім перейшла у **післядовільну**.

Види уваги та їх порівняльні характеристики

Види уваги	Умови виникнення	Основні характеристики	Механізми
<i>Мимовільна</i>	Дія сильного, контрастного чи значущого та того, що викликає емоційний відгук подразника	Мимовільність, легкість виникнення та переключення	Орієнтовний рефлекс чи домінанта, яка характеризує більш або менш стійкий інтерес індивіда
<i>Довільна</i>	Постановка (прийняття задачі)	Спрямованість відповідно до задачі вимагає вольових зусиль, стомлює	Провідна роль другої сигнальної системи
<i>Післядовільна</i>	Входження в діяльність і виникнення у зв'язку з цим інтересу (зацікавленості)	Зберігається цілеспрямованість, знімається напруга	Домінанта, яка характеризує зацікавленість, що виникла у процесі діяльності

Висновки

Пізнання середовища та самого себе починається з таких пізнавальних процесів, як відчуття і сприймання. Відчуття мають класифікацію за розміщенням результатів і їм властиві якості, інтенсивність, тривалість, просторова локалізація. Сприймання відбивають цілісний образ предметів і явищ, воно має такі властивості як предметність, структурність, цілісність, константність. Пізнання неможливо без уваги, яка полягає в спрямованості й зосередженості свідомості на об'єктах.

Список рекомендованої літератури

1. Бондарчук О. І., Бондарчук Л. І. Основи психології та педагогіки. Курс лекцій. – К., 1999.
2. Гамезо М. В., Домашенко Н. А. Атлас по психологии. – М., 1996.
3. Дубравська Д. М. Основи психології: Навчальний посібник. – Львів, 2001.
4. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К., 2001.

5. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: Навчальний посібник. – К., 2000.
6. М'ясоїд П. А. Загальна психологія. – К., 2000.
7. Немов Р. С. Психология. Учебное пособие для студентов высш. пед. учебн. завед: В 3-х кн. – Кн. 1. – М., 2000.
8. Петровский А. В. Введение в психологию. – М., 1995.
9. Психологія: Підручник /За ред. Ю. Л. Трофімова. – К., 1999.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб., 2000 (Серия «Мастера психологии»).

Завдання для індивідуальних занять та самостійної роботи студентів

Підготуйтеся до співбесіди за темами:

1. Феномен уваги.
2. Основні види уваги.
3. Психологічні теорії уваги.
4. Керування увагою.
5. Розвиток відчуттів.
6. Сприймання та діяльність.
7. Роль мислення у процесі сприймання.
8. Зорові образи сприймання.
9. Сприймання часу.
10. Сприймання простору.
11. Розвиток сенсорної культури особистості.
12. Розвиток чуттєвої сфери людини в сучасних умовах науково-технічного прогресу.

Поміркуйте !

1. Чим зумовлена вибірковість людської уваги?
2. З'ясуйте фактори, які сприяють збільшенню стійкості та концентрації уваги.
3. Які фактори впливають на обсяг уваги?
4. Охарактеризуйте загальні властивості відчуттів.
5. Обґрунтуйте, чому сприймання є складнішим процесом, ніж відчуття?

Ключові поняття теми

Пізнавальні психічні процеси, відчуття, екстероцептивні відчуття, інтероцептивні відчуття, пропріоцептивні відчуття, властивості відчуттів (якість, інтенсивність, тривалість, просторова локалізація; сприймання, властивості сприймання (предметність, структурність, цілісність, константність, осмисленість, вибірковість); увага, розподіл уваги, концентрація уваги, стійкість уваги, обсяг уваги, переключення уваги, мимовільна увага, довільна увага, післядовільна увага.

ТЕМА 8

КОГНІТИВНІ ПРОЦЕСИ. ПАМ'ЯТЬ

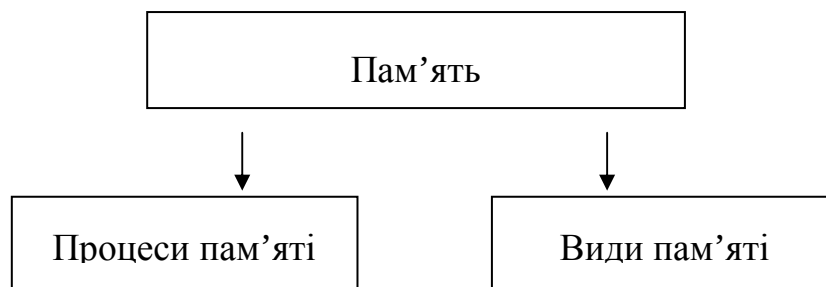
План

1. Загальне поняття пам'яті.
2. Органічні основи пам'яті. Сучасні теорії.
3. Види пам'яті.
4. Процеси пам'яті.

1. Загальне поняття пам'яті

Пам'ять – це процеси організації та зберігання минулого досвіду, що дають можливість його повного використання в діяльності або повернення у сферу свідомості. Пам'яттю називається запам'ятовування, збереження та наступне відтворення індивідом власного досвіду.

Сутність пам'яті

2. Органічні основи пам'яті. Сучасні теорії

Існує ряд теорій, що пояснюють механізми запам'ятовування. До них належать психологічні теорії, фізіологічні теорії, біохімічні та хімічні теорії.

Психологічні теорії підкреслюють роль об'єкта або активність суб'єкта у формуванні процесів пам'яті.

Фізіологічні теорії механізмів пам'яті пов'язані з ученням І.П.Павлова про утворення тимчасових нервових зв'язків. Акт утворення зв'язку між новим та вже закріпленим змістом являє собою фізіологічний механізм запам'ятовування.

Біохімічні теорії розкривають механізми пам'яті на клітинному рівні.

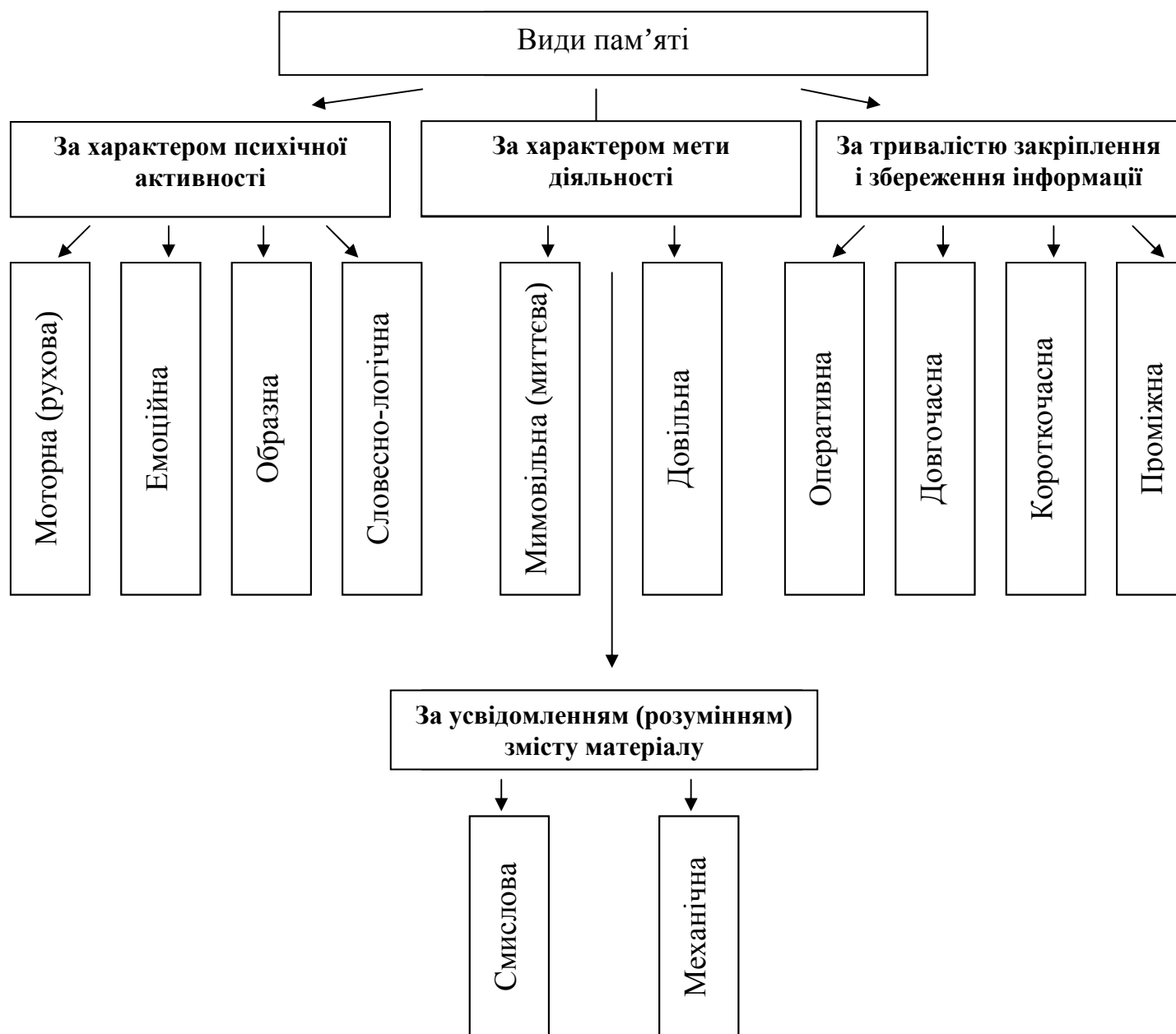
Хімічні теорії розглядають механізми пам'яті як хімічні зміни в нервових клітинах під дією подразників.

3. Види пам'яті

Види пам'яті виділяють за такими критеріями:

- 1) залежно від того, яка діяльність переважає;
- 2) за тривалістю закріплення і збереження матеріалу;
- 3) залежно від того, як процеси пам'яті включаються у структуру діяльності, як вони пов'язані з її цілями та засобами;
- 4) за усвідомленням (розумінням) змісту матеріалу.

Види пам'яті

Моторна пам'ять – це запам'ятовування, збереження і відтворення рухів та їхніх систем.

Емоційна пам'ять – це пам'ять на почуття.

Образна пам'ять – це пам'ять на уявлення, на картини природи і життя, а також на звуки, запахи, смаки.

Змістом **словесно-логічної пам'яті** є наші думки, втілені у форму мови.

Мимовільна пам'ять – це запам'ятовування та відтворення без спеціальної мети щось запам'ятати чи пригадати.

Довільна пам'ять – це свідоме запам'ятовування та відтворення з докладанням вольового зусилля.

Оперативна пам'ять забезпечує запам'ятовування інформації, необхідної тільки для виконання певної дії.

Довгочасна пам'ять – це пам'ять, для якої є характерним тривале збереження матеріалу після багаторазового його повторення і відтворення.

Короткочасна пам'ять характеризується швидким запам'ятовуванням матеріалу, негайним його відтворенням і коротким строком зберігання.

Смислова пам'ять пов'язана з розумінням того змісту, що запам'ятовується.

Механічна пам'ять діє у тих випадках, коли не досягається розуміння заучуваного матеріалу, запам'ятовуються речі, які до кінця не усвідомлюються.

4. Процеси пам'яті

Запам'ятовування – це процес пам'яті, завдяки якому відбувається закріплення нової інформації через зв'язування його з набутими раніше знаннями.

Збереження – це процес утримання в пам'яті інформації, одержаної під час набуття досвіду.

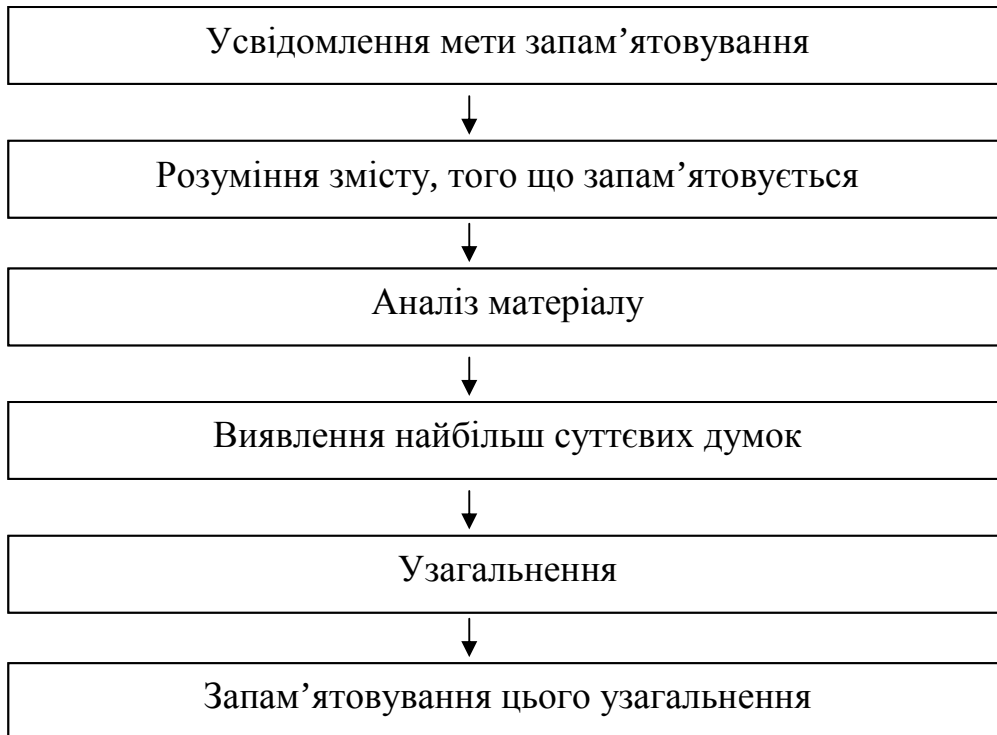
Відтворення – це процес пам'яті, в результаті якого відбувається актуалізація закріпленого раніше змісту психіки через вилучення його з довгострокової пам'яті й переведення в оперативну.

Упізнавання – це відтворення якогось об'єкта в умовах повторного сприймання.

Спогади – відтворення образів нашого минулого, локалізованого в часі та просторі.

Забування – процес, протилежний запам'ятовуванню.

Етапи логічного запам'ятовування

Процеси пам'яті

Висновки

Пам'ять – це процес запам'ятовування, збереження та відтворення індивідом власного досвіду. Механізми запам'ятовування пояснюють психологічні, фізіологічні, біохімічні та хімічні теорії. Умовно виділяються такі види пам'яті, як моторна, емоційна, образна, словесно-логічна, мимовільна, довільна, оперативна, довгочасна, короткочасна, проміжна. Процесами пам'яті є запам'ятовування, збереження, відтворення (упізнавання, спогади), забування.

Список рекомендованої літератури

1. Бондарчук О. І., Бондарчук Л. І. Основи психології та педагогіки. Курс лекцій. – К., 1999.
2. Дубравська Д. М. Основи психології: Навчальний посібник. – Львів, 2001.
3. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка. Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К., 2001.
4. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: Навчальний посібник. – К, 2000.
5. М'ясоїд П. А. Загальна психологія. – К., 2000.
6. Немов Р. С. Психология. Учебное пособие для студентов высш. пед. учебн. завед. В 3-х кн., кн. 1. – М., 2000.
7. Палеха Ю. І., Герасимчук В. І., Шиян О. М. Основи психології та педагогіки. Навчально-методичний посібник. – К., 2002.
8. Петровский А. В. Введение в психологию. – М., 1995.
9. Психологія: Підручник /За ред. Ю. Л. Трофімова. – К., 2000.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб., 2000 (Серия «Мастера психологии»)

Завдання для індивідуальних занять та самостійної роботи студентів

Підготуйтеся до співбесіди за темами:

1. Кібернетика та моделювання пам'яті.
2. Фізіологічні та фізичні теорії пам'яті.

3. Біохімічна та хімічна теорії пам'яті.
4. Психологічні теорії пам'яті.
5. Пам'ять і мислення.
6. Умови міцного запам'ятовування.
7. Забування та боротьба з ним.
8. Розвиток пам'яті дитини, учня, юнака, дорослої людини.
9. Особливості емоційної пам'яті людини.
10. Порушення емоційної пам'яті людини.
11. Засоби управління та тренування пам'яті.
12. Проміжна пам'ять та механізми сну.

Поміркуйте !

1. Поясніть вислів: «Пам'ять – це дорога з минулого в майбутнє».
2. Чим довільне запам'ятовування відрізняється від мимовільного?
3. Які причини індивідуальних відмінностей у пам'яті людей?
4. Чому початок і кінець розмови запам'ятовуються краще, ніж її середина.

Ключові поняття теми

Пам'ять, запам'ятовування, збереження, відтворення, впізнання, спогади, забування, моторна пам'ять, емоційна пам'ять, образна пам'ять, словесно-логічна пам'ять, мимовільна пам'ять, довільна пам'ять, оперативна пам'ять, короткочасна пам'ять, проміжна пам'ять, смислова пам'ять, механічна пам'ять.

ТЕМА 9

КОГНІТИВНІ ПРОЦЕСИ. МИСЛЕННЯ. УЯВА

План

1. Поняття про мислення.
2. Види мислення.
3. Мислення та розв'язання задач.
4. Уява: поняття, види, форми.
5. Розвиток мислення та уяви.
6. Мислення і мовлення.

1. Поняття про мислення

Мислення – це специфічний та інтелектуальний процес опосередкованого та узагальненого пізнання (відображення) людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їхніх істотних властивостях, зв'язках та відношеннях.

Поняття – це форма мислення, що відображає істотні властивості, зв'язки і відносини предметів і явищ.

Судження – найпростіший акт мислення, що відображає зв'язки предметів і явищ або певних ознак.

Умовивід – це важлива форма опосередкованого пізнання реальної дійсності, утворення з декількох суджень нового судження, певного висновку.

Аналіз – це розчленування в думці предмета, явища або поняття і вирізнення окремих його частин, ознак або властивостей.

Синтез – це процес практичного або мисленнєвого з'єднання в одне ціле окремих елементів, частин, ознак предмета, явища.

Порівняння – встановлення схожості, подібності й відмінності, несхожості між предметами, об'єктами або явищами дійсності.

Абстрагування – відволікання від несуттєвих ознак об'єкта і виділення лише суттєвих особливостей групи предметів або явищ.

Індукція – процес переходу від одиничних фактів, часткових тверджень і суджень до все більш і більш загальних суджень.

Дедукція – процес переходу від судження, що висловлює якесь загальне положення, до судження, що висловлює якесь часткове положення або поодинокий випадок.

Аналогія – умовивід, що ґрунтується на схожості деяких ознак певних та інших об'єктів.

2. Види мислення

Виділяють три види мислення за його формою: наочно-дійове (практично-дійове), наочно-образне (образне) та словесно-логічне (або поняттєве, вербальне, дискурсивне, теоретичне).

Наочно-дійове мислення – мисленнєва задача розв'язується у процесі діяльності. Саме з цього виду почався розвиток мислення в людини (коли розумова діяльність ще не відокремилася від предметно-практичної). З цього ж виду починається розвиток мислення в дитини.

Наочно-образне мислення виникає, коли дитина нагромаджує досвід практичних дій, її мислення відбувається за допомогою образів. Замість того, щоб здійснювати реальні спроби, вона виконує їх розумово, уявляючи собі можливості дії й результати (процес інтеріоризації). Дуже важливим у цьому процесі є виникнення в мисленні дитини так званої знакової функції – розуміння того, що певні речі та дії можуть використовуватися для визначення інших, служити їхніми заміниками.

Наочно-образне мислення в дошкільників та молодших школярів ще безпосереднє і тісно пов'язане з їхнім сприйманням. Вони ще не можуть абстрагуватися від найбільш явних ознак предмета. Мислення, що протікає у формі наочних образів, не дає можливості дитині зробити правильні висновки й узагальнення. Образне мислення дорослої людини співіснує з наочно-дійовим і вербальним та має досить важливе навантаження в системі інтелекту.

Образ є значно багатшим, аніж сконцентроване в понятті логізоване пізнання. Образ насичений почуттями, емоціями (через це таким важливим є зв'язок образу з пам'яттю). Образ у мистецтві, художній творчості – це джерело думки, аналізу, розуміння. Образне мислення відображає суттєві зв'язки дійсності досить специфічно – через зміну образів, тобто через перетворення уявлень.

Словесно-логічне мислення – це основний і, як правило, найрозвинений тип мислення в дорослої людини. Це мислення, що втілюється в поняттях, логічних конструкціях (судженнях, умовиводах) і характеризується застосуванням мовних засобів.

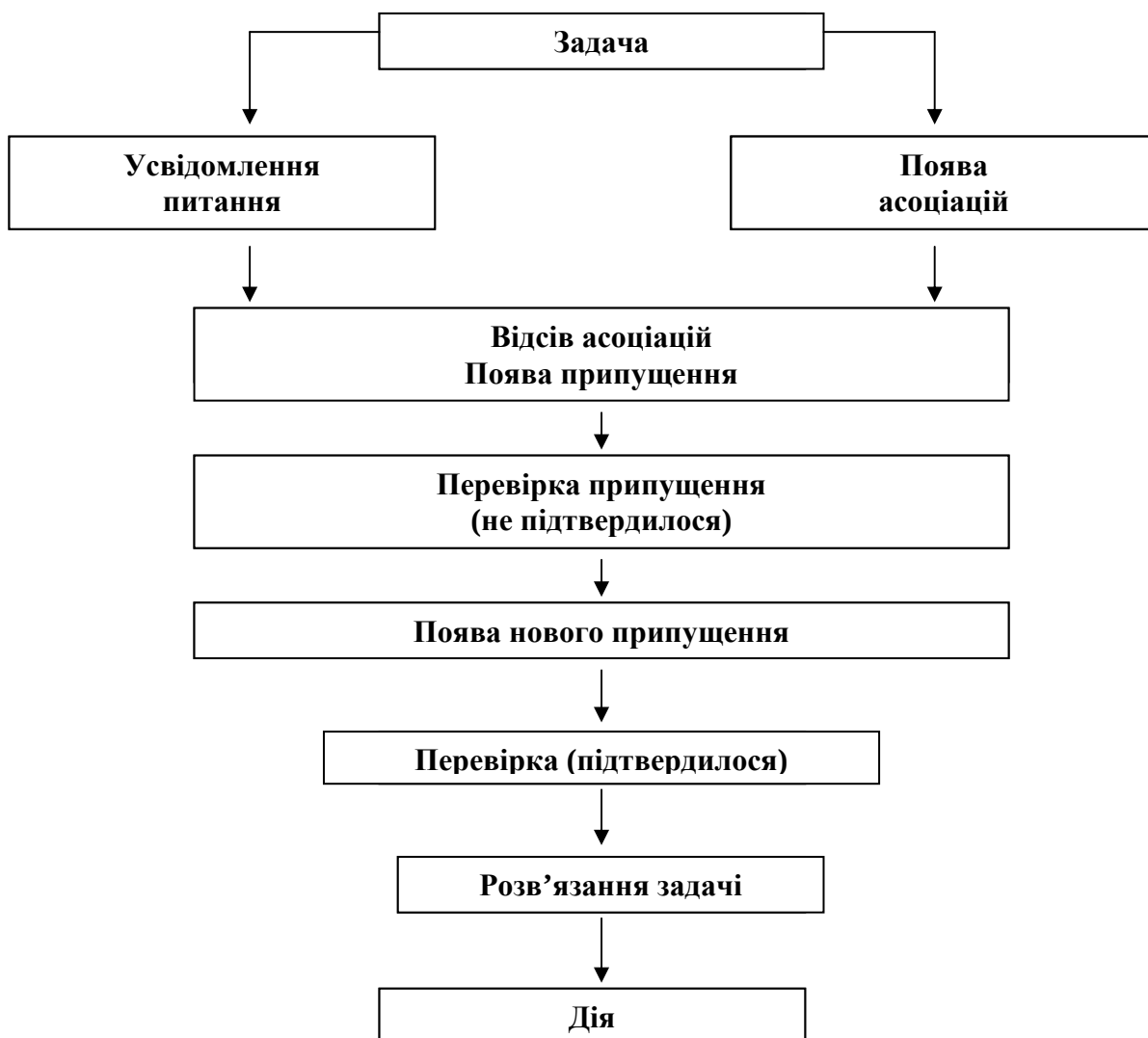
3. Мислення та розв'язання задач

З конкретно-психологічного боку мислення – це процес розв'язування задач. Як у теоретичному, так і в практичному мисленні задача визріває з проблемної ситуації.

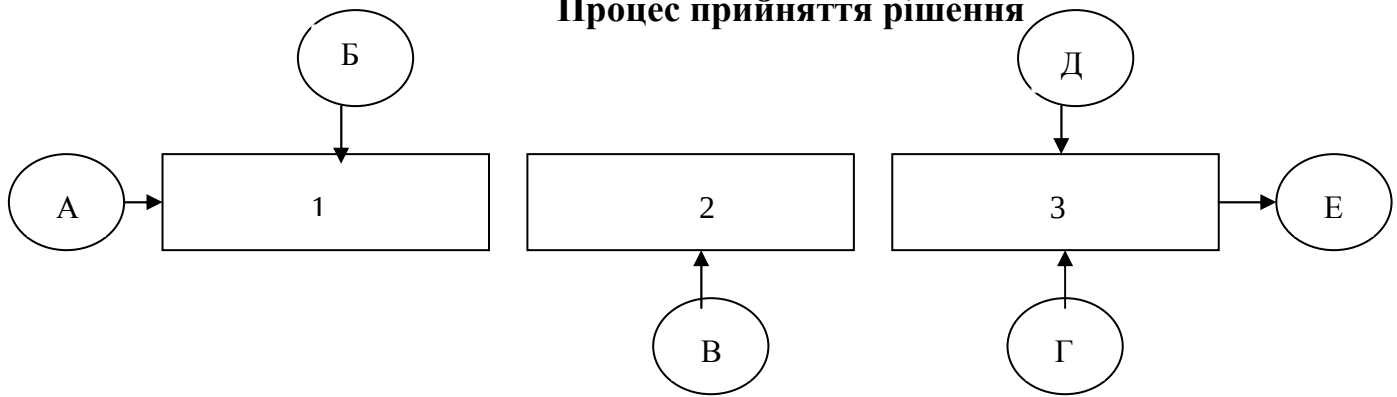
Проблемною є будь-яка ситуація, практична або теоретична, в якій немає готового відповідного до обставин рішення і яка саме тому вимагає обдумування. **Проблемна ситуація** найчастіше не усвідомлюється повністю й існує настільки, наскільки в ній, так би мовити, «присутня» людина, яка її виявила.

Проблемна задача відрізняється від проблемної ситуації тим, що вона усвідомлена суб'єктом, об'єктивована й найчастіше описана словесно або в іншій знаковій (числовій, графічній) формі. Постановка задачі містить її аналіз і розуміння на певному рівні, попереднє визначення задуму вирішення, стратегії, плану дій. Вона обов'язково передбачає врахування можливих реально доступних і наявних засобів розв'язання задачі.

Схема етапів розумової дії

Процес прийняття рішення

1 – відбір інформації

2 – розпізнавання образів

3 – оцінка можливостей відбору:

А – зовнішнє середовище

Б – критерії мети

В – пам'ять, яка зберігає образи

Г – пам'ять, яка зберігає результати попередніх рішень

Г – критерії вибору

Д – рішення

4. Уява: поняття, види, форми

Уява – психічний (інтелектуальний) процес створення образів предметів, ситуацій, обставин шляхом установлення нових зв'язків між відомими образами та знаннями. Уява надає людині можливість виходити за межі реального світу, переміщувати речі та події в майбутнє, минуле, в інші світи та простори.

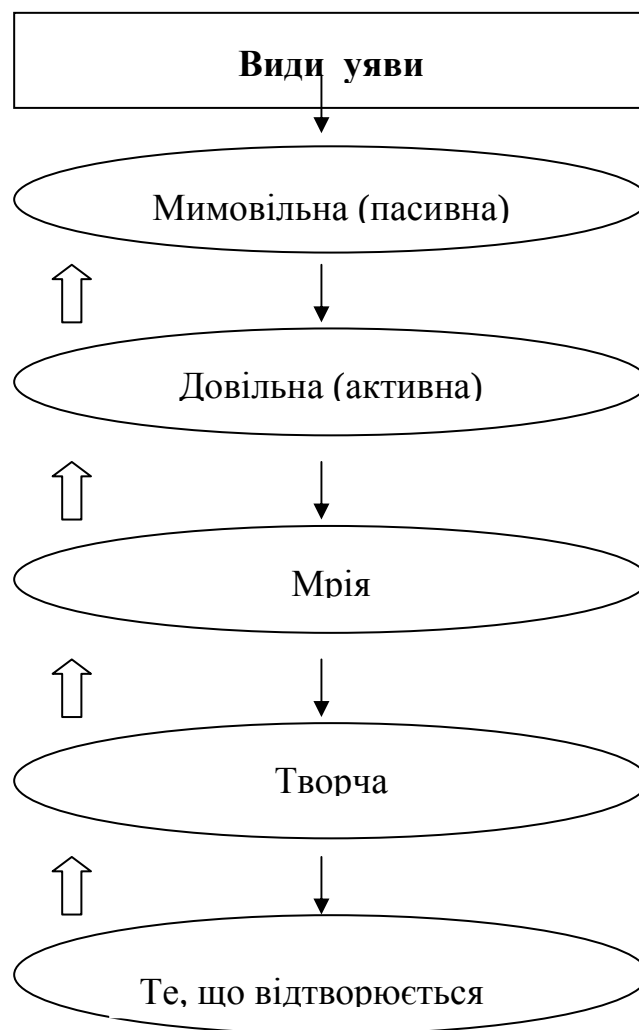
Уява пасивна – це щось на зразок сурогату реальності, її заміни в уяві. Пасивна уява може виникати довільно (тут йдеться про образи, створені спеціально, однак ніяк не з метою втілення їх у життя) або мимовільно (в умовах бездіяльності свідомості, під час сну, галюцинацій тощо).

В **активній уяві** можна виділити два типи – відтворюючу і творчу уяву.

Відтворювальна уява створює образи на основі опису (в широкому розумінні), який може проводитися в різних знакових системах, скажімо в

словесній, числовій, формальній, графічній, нотній тощо. Відтворююча уява забезпечує перекодування інформації з однієї репрезентативної системи сприймання в іншу, наприклад, із зорової в слухову, і навпаки. Відтворююча уява, як правило, тісно пов'язана з творчою, і відділити їх не завжди вдається.

Творча уява вимальовує нові, оригінальні образи та ідеї. Саме вона, доповнюючи творче мислення і взаємодіючи з ним, становить основу людської творчості. Продуктом творчої уяви є художній образ.

Синтез в уяві здійснюється в різних формах, які називаються **прийомами уяви**.

Прийоми уяви

Типізація – виділення суттєвого, яке повторюється в однорідних образах (так створюється, як правило, художній образ).

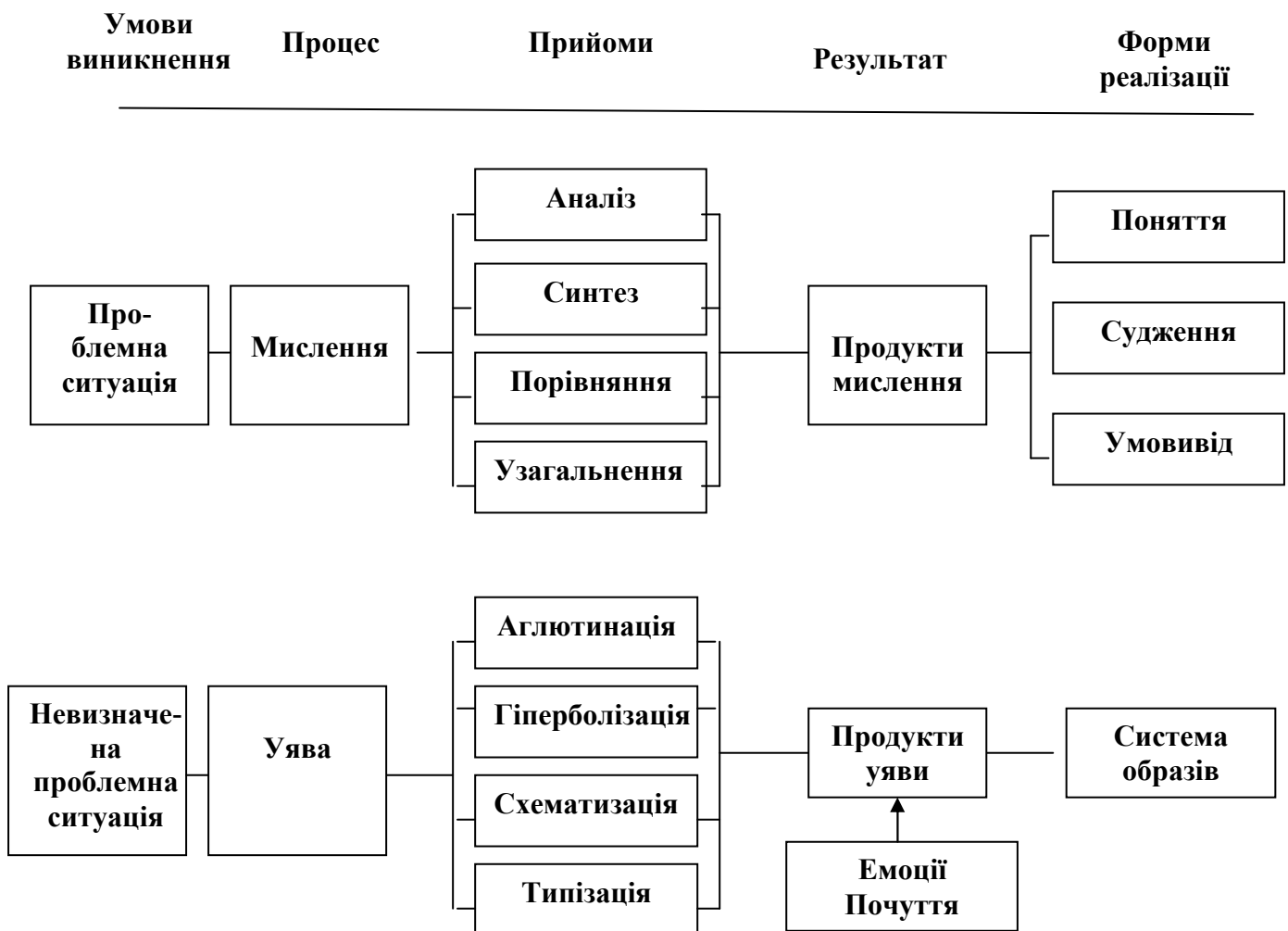
Гіперболізація, що характеризується збільшенням або зменшенням предмета, а також аналогічною зміною окремих частин; крім того, може змінюватися і кількість окремих частин (Змій Горинич з трьома та більше головами тощо).

Схематизація – окремі уявлення зливаються, відмінності стираються, а риси схожості виступають чітко.

Дуже поширеним прийомом уяви є **аглотинація**, тобто «поєднання» різних, звичайно не об'єднуваних якостей, деталей, частин це джерело казкових образів (русалка, кентавр та ін.).

5. Розвиток мислення та уяви

Схема вирішення розумових і творчих завдань

6. Мислення і мовлення

Мова й мовлення є одним із засобів **мислення**, розуміння. Роль мови велика навіть щодо осмислення й інтерпретації наочно даних об'єктів, коли результати роботи відчуттів та сприймання перекодовуються в мовні знаки.

Коли ж ідеться про розуміння складних об'єктів, абстрактного матеріалу, об'єкт мислення постає перед свідомістю в мовній формі.

Мова є носієм того, що пізнано, і водночас знаряддям пізнання нового, однак у мові як у знаковій системі відображені вже досить формалізовані, фіксовані значення, які можуть забезпечити заняття та тісне спілкування. Особистісні смисли предметів та явищ, які завжди забарвлені індивідуальним життєвим досвідом, потребами й емоціями конкретної людини, можуть не збігатися з зафіксованими у словнику значеннями, а виражатися в мовленні.

Одним із видів мовлення є внутрішнє мовлення (без звуків). Воно є формою існування внутрішніх мисленнєвих дій, і саме тому процес інтеріоризації (перетворення зовнішніх дій у мисленнєві), проходячи ряд етапів, обов'язково завершується станом, коли він коментується й контролюється за допомогою мовлення не зовнішнього (промовлення вголос), а внутрішнього, часто скороченого й згорнутого.

Процес розуміння мовлення тісно пов'язаний з ширшою проблемою розуміння людиною, яка спілкується, не тільки слів, речень і фраз, а й того, що стоїть за ними: думок, намірів, мотивів, ставлень.

Висновки

Будучи процесом опосередкованого та узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності, мислення має складну структуру, до якої входять розумові операції, форми, види та засоби мислення. Як у теоретичному, так і в практичному плані мислення, визріває з проблемної ситуації і полягає у вирішенні проблемних задач. Мислення тісно пов'язано з уявою, яка є підґрунтям творчої діяльності людини. Вивчення психології має

велике значення для розвитку критичного та творчого мислення, відіграє значну роль у формуванні нового економічного мислення майбутніх фахівців.

Список рекомендованої літератури

1. Бондарчук О. І., Бондарчук Л. І. Основи психології та педагогіки. Курс лекцій. – К., 1999.
2. Гамезо М. В., Домашенко Н. А. Атлас по психологии. – М., 1996.
3. Дубравська Д. М. Основи психології: Навчальний посібник. – Львів, 2001.
4. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К., 2001.
5. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: Навчальний посібник. – К., 2000.
6. М'ясоїд П. А. Загальна психологія. – К., 2000.
7. Немов Р. С. Психология: Учебное пособие для студентов высш. пед. учебн. завед. В 3-х кн.. Кн. 1. Общие основы психологии. – М., 2000.
8. Петровский А. В. Введение в психологию. – М., 1995.
9. Психологія: Підручник /За ред. Ю. Л. Трофімова. – К., 1999.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб., 2000 (Серия «Мастера психологии»).

Завдання для індивідуальних занять та самостійної роботи студентів

Підготуйтеся до співбесіди за темами:

1. Поняття про мислення та його значення.
2. Психологічні теорії мислення.
3. Психологічний аналіз розв'язання розумової задачі.
4. Засоби активізації мислення.
5. Психологія технічного мислення.
6. Уява в пізнавальній і практичній діяльності людини.
7. Характеристика художньої творчості.
8. Уява та творчість.

9. Психологія творчого мислення.
10. Евристичні методи у структурі рішень.
11. Особливості пам'яті та мислення молодших школярів.
12. Особливості пам'яті та мислення в юнацькому віці.
13. Фантазія та реальність.
14. Роль фантазії в розвитку особистості.

Поміркуйте !

1. Поясніть, чим мислення відрізняється від процесів чуттєвого пізнання.
2. Чому мислення має суспільну природу?
3. Чому фантазія краще розвинута у дітей, які виховуються в багатодітних сім'ях?
4. Проілюструйте роль уяви у творчій діяльності людини.

Ключові поняття теми

Мислення, асоціації, міркування, розуміння, поняття, судження, умовивід, аналіз, синтез, порівняння, абстракція, узагальнення, абстрагування, конкретизація, індукція, дедукція, проблемна ситуація, проблемна задача, наочно-дійове мислення, наочно-образне мислення, словесно-логічне мислення, уява, пасивна уява, активна уява, відтворювальна уява, творча уява, типізація, гіперболізація, схематизація, аглютинація, мовлення.

ТЕМА 10

ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ

План

1. Роль емоцій у діяльності людини.
2. Форми прояву емоційних переживань.
- 3.. Різновиди почуттів.
4. Теорії емоцій.
5. Вольова сфера особистості.

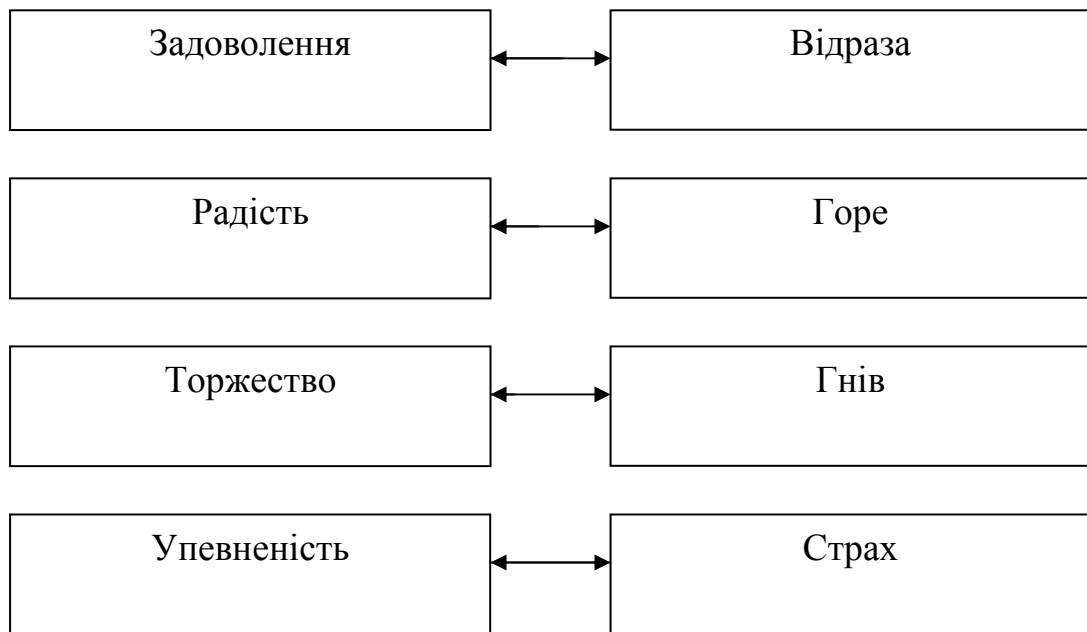
1. Роль емоцій у діяльності людини

Діяльність людини, її поведінка завжди викликають позитивне або негативне ставлення. Ставлення до дійсності відображається в мозку й переживається як задоволення або незадоволення, радість, сум, сором. Такі переживання виражаються у формі емоцій чи почуттів.

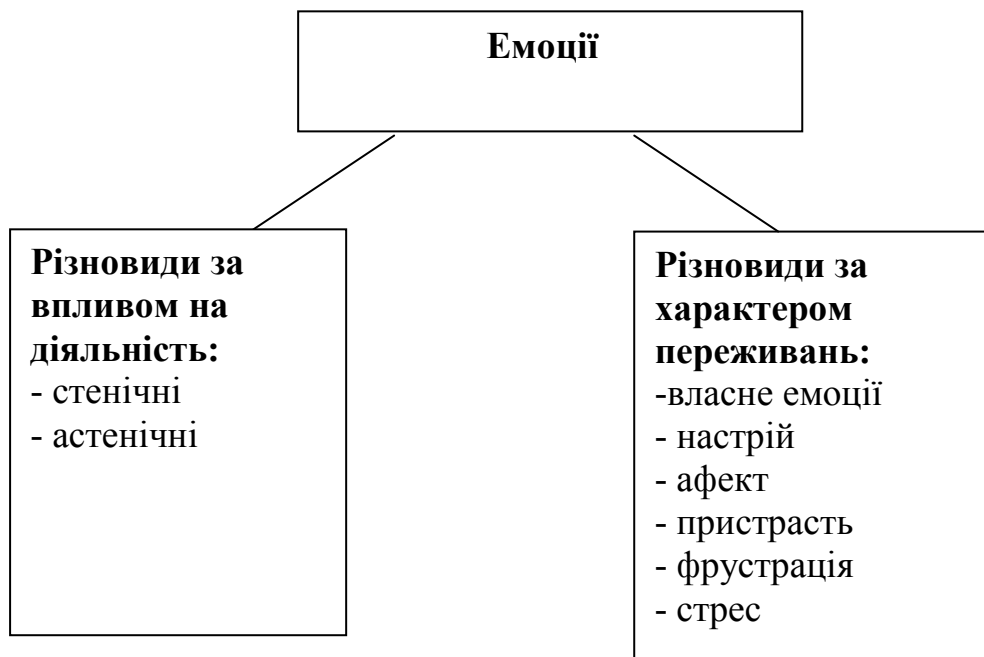
Емоції (почуття) – це психічні процеси, які відбуваються у формі переживань і відображують особисту значимість і оцінку зовнішніх і внутрішніх ситуацій щодо життєдіяльності людини. Головна ознака емоцій – суб’єктивність.

Умовно емоційні процеси поділяють на емоції та почуття.

Емоціям властива полярність. Відповідно до цього виділяють протилежні базові емоції:

2. Форми прояву емоційних переживань

Різновиди емоцій за впливом на діяльність:

1. Стенічні – посилюють активність, спонукають до діяльності.

2. Астенічні – пригнічують людину, послаблюють її активність, демобілізують.

1. Афект – короткочасне збудження, що характеризується значними змінами свідомості, порушеннями контролю за поведінкою

2. Власне емоції – на відміну від афекту більш тривалі і являють собою реакцію як на події, що відбуваються в даний час, так і на можливі події чи на такі, що згадуються

3. Настрій – тривале переживання певних емоцій, що забарвлює поведінку людини.

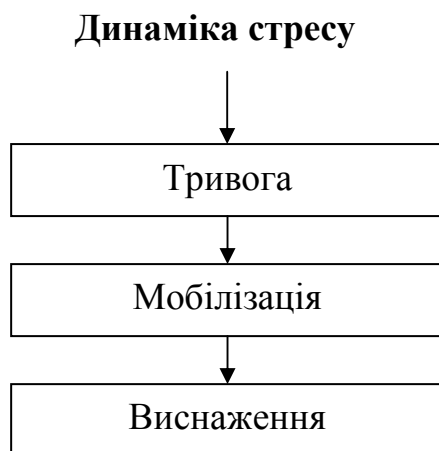
Особливу форму емоційних переживань складають фрустрація, пристрасть, стрес

3. Фрустрація – емоційне переживання ознакою якого є дезорієнтація свідомості та діяльності в стані безнадійності, втрати перспективи.

4. Пристрасть – сильне, стійке переживання, яке захоплює людину і виявляється в орієнтації всіх прагнень особистості в одному напрямі, в зосередженні їх на одній меті.

5. Стрес – емоційний стан людини, який виникає при напруженні, як неспецифічна реакція організму на ситуацію, що потребує перебудови діяльності організму.

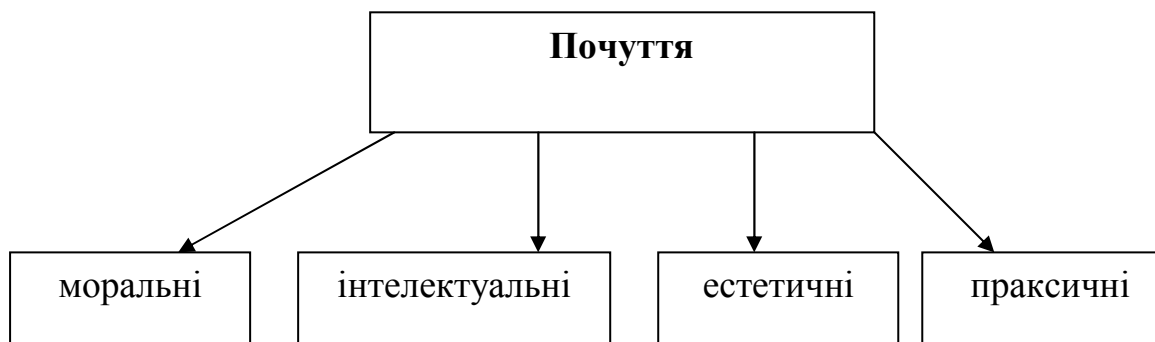
Стресорами можуть бути як приємні, так і неприємні події, психічні і фізичні подразники.

Поведінка людини в стресових ситуаціях залежить від особистісних якостей: уміння швидко оцінювати обстановку, вольової зібраності, рішучості, досвіду поведінки в подібних випадках.

Почуття – це вищий рівень розвитку емоцій, що характеризує стійке переживання людиною свого ставлення до предметів і явищ, які мають мотиваційну, спрямовальну значущість.

3. Різновиди почуттів

1. Моральні – переживання людиною її ставлення до інших людей і до суспільства в цілому.

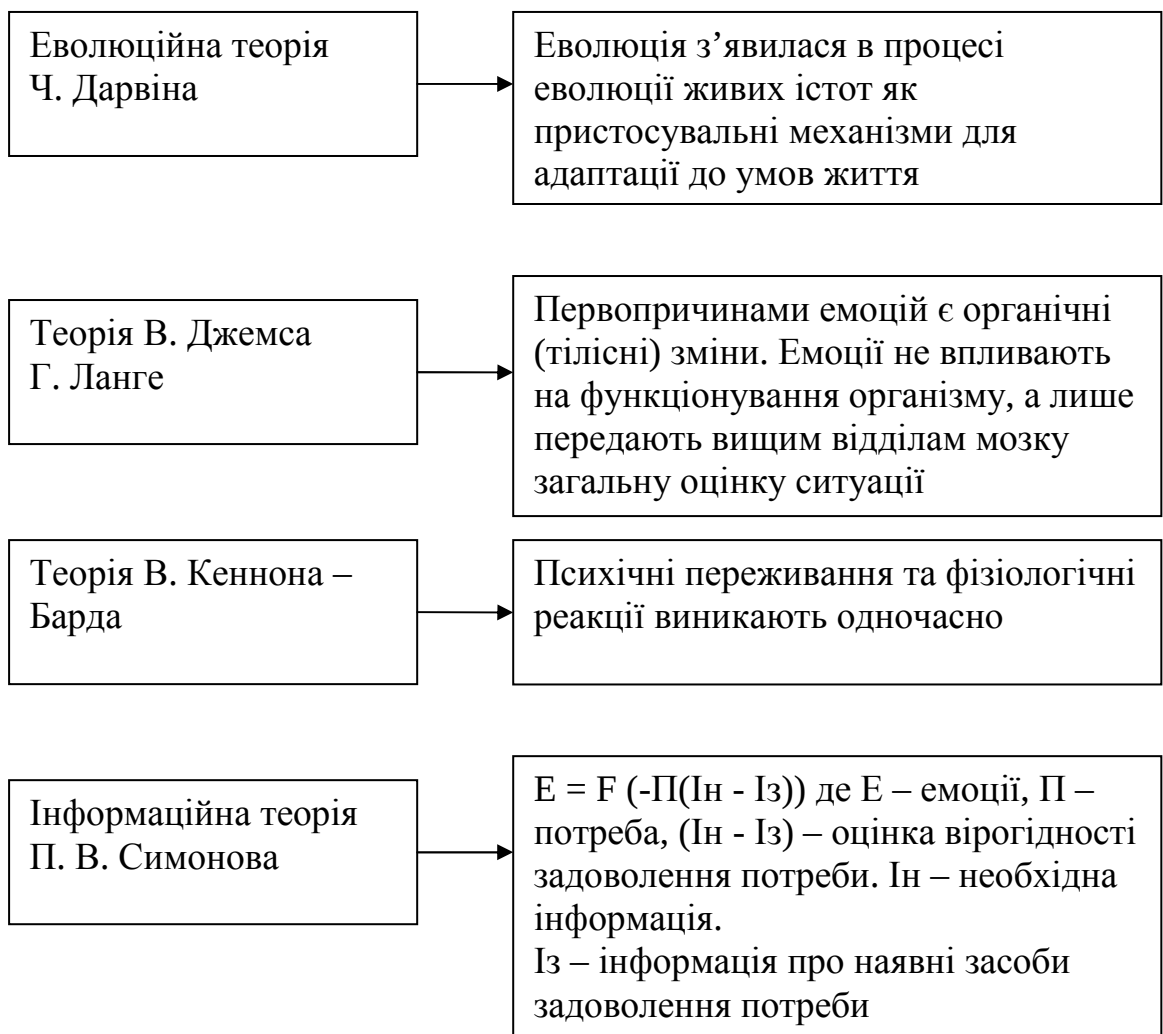
2. Інтелектуальні – виражають відносини особистості до процесу пізнання.

3. Естетичні – відчуття краси, що виявляється у сприйнятті творів мистецтва, явищ дійсності.

4. Практичні – переживання людиною її ставлення до трудової, навчальної та інших видів діяльності.

4. Теорії емоцій

5. Вольова сфера особистості

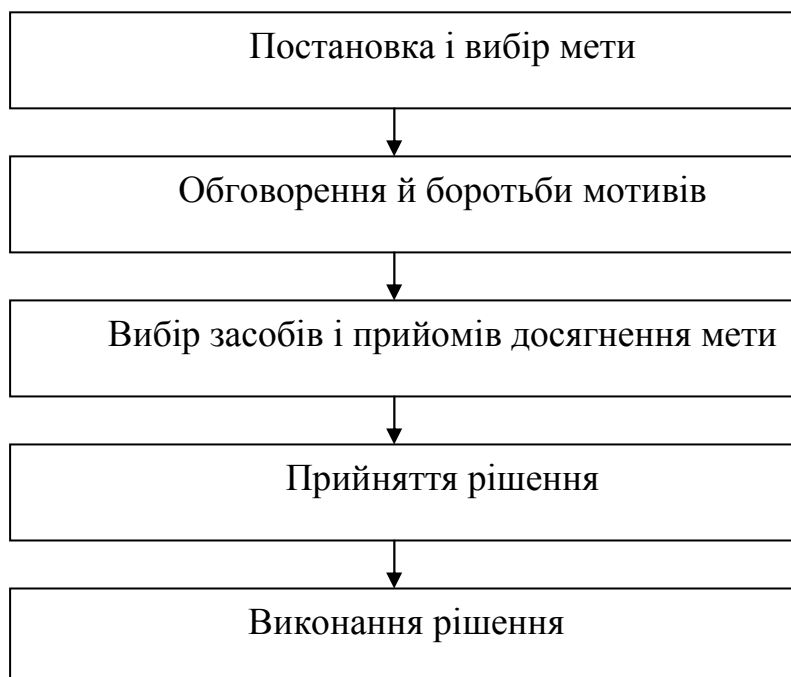
Творче життя і діяльність людей, вирішення практичних завдань у галузі економіки, науки, техніки вимагають від людини великої активності й напруги фізичних і духовних сил. Для здійснення задуманого кожен повинен мати необхідні вольові якості.

Воля – це процес свідомої організації і саморегуляції людиною своєї діяльності й поведінки, спрямований на подолання труднощів при досягненні поставлених цілей.

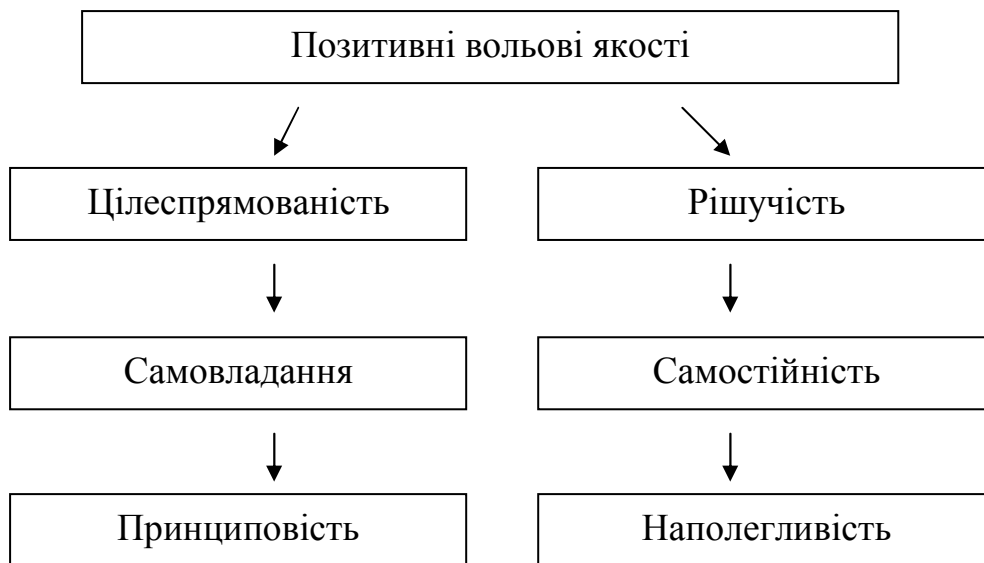

Вольова дія є усвідомленою, їй властива складна психологічна структура:

Фази вольової дії

Способи здійснення вольових дій у різних людей індивідуальні. У поведінці вони перетворюються на характерні вольові якості особистості.

Проблема свободи волі в теорії вирішується двома протилежними течіями: індетермінізмом і детермінізмом.

Індетермінізм – воля людини, її дії повністю вільні, нічим не зумовлені й не обмежені.

Детермінізм – закони розвитку природи й суспільства позбавляють індивіда можливості самостійно визначити свої дії та вчинки.

Висновки

Емоційний світ людини є складним та різноманітним. У ньому виділяють власне емоції, почуття та емоційні стани, хоча цей поділ є досить умовним, оскільки емоційні стани вбирають у себе різні емоції.

Сила, темп і ритм емоційних реакцій, як і емоційна врівноваженість, бувають різними і є індивідуальними для кожної людини, оскільки обумовлені типом нервової системи. Емоції виступають як внутрішні спонукання до діяльності та обумовлюють її динаміку. Емоційні стани можуть підвищувати чи знижувати життєдіяльність людини.

Потрібно керувати власним емоційним станом.

Стресові впливи не повинні перевищувати пристосувальних можливостей людини, оскільки в таких випадках наступає погіршення її самопочуття, виникають хвороби і трапляється навіть смерть. Тривалий стрес пригнічує імунітет людей, робить їх піддатливими до інфекцій та злоякісних утворень.

Список рекомендованої літератури

1. Вилюнас В. К. Психология эмоциональных явлений. – М., 1976.
2. Дерябин В. С. Чувства, влечения, эмоции. – Л., 1974.
3. Додонов Б. И. Эмоция как ценность. – М., 1978.
4. Изард К. Эмоции человека. – М., 1980.
5. Кириленко Т. С. Виховання почуттів. – К., 1989.
6. Кондаш О. Хвилювання. Страх перед випробуванням. – К., 1981.
7. Обуховский К. Психология влечений человека. – М., 1972.
8. Основи психології: Підручник /За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К., 1996.
9. Пиз А. Язык жестов / Пер. с англ. – Воронеж, 1992.
10. Психология эмоций: Тексты. – М., 1984.
11. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций. – М., 1979.
12. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии – СПб, 2000 (Серия «Мастера психологии»).
13. Селье Г. Стресс без дистресса. – М., 1982.
14. Симонов П. В. Потребностно-информационная теория эмоций // Вопросы психологии. – 1982. – № 6.
15. Фресс П., Пиаже Ж. Экспериментальная психология. – М., 1975. Вып. 5.
16. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К., 2001.

Завдання до індивідуальних занять та самостійної роботи студентів

Підготуйтеся до співбесіди за темами:

1. Використання категорії «стан» у психологічній науці.
2. Рівні вивчення психічного стану.
3. Вплив тривоги на зв'язок емоційних станів і властивостей особистості.
4. Особливості емоційного стресу.
5. Типи особистостей, схильних до стресу.
6. Розкриття особистості через емоційну готовність до творчої діяльності.

Поміркуйте!

1. Які види емоцій Ви знаєте?
2. Чи завжди характер емоційної реакції людини є адекватним до характеру самого впливу?
3. Чим почуття відрізняються від емоцій?
4. У чому проявляється суб'єктивність переживань?
5. Що розкривається в змісті почуттів?
6. Що таке стрес? Чим стрес відрізняється від дистресу?
7. Що мають на увазі вчені, які пишуть про «шкідливий вплив стресу»?

Ключові поняття теми

Емоції, почуття, настрій, власне емоції, афект, фрустрація, стрес, фаза резистентності, фаза виснаження, фізіологічний стрес, емоційний стрес, стресогенна ситуація, стресор, воля, спонукальна функція волі, гальмівна функція волі, фази вольової дії, позитивні вольові якості.

Конспект лекцій з дисципліни «Психологія та педагогіка» для студентів II курсу всіх спеціальностей всіх форм навчання (Від. за випуск Л. К. Спиридонова. - Одеса: ОДЕУ, ротапринт, 2010 р. - 104 с.)

Укладачі: В. В. Доброжанська, канд. пед. наук, доцент
К. П. Добровольська, доцент
В. І. Долинська, ст. викладач
С. М. Кіршо, канд. філол. наук, доцент
А. В. Крижанівська, ст. викладач
І. Я. Нікуліна, ст. викладач
Л. К. Спиридонова, ст. викладач

Рецензенти: В. М. Соколов, доктор іст. наук, професор
(зовнішній рецензент)
Н. М. Шилофост, канд. філол. наук, доцент
Н. Я. Купрата, канд. філол. наук, доцент

Коректор: